

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aykut AVCI
28. 05. 2008

ÖNSÖZ

“Ebussuûd Efendi'nin Ahkâm Ayetlerini Yorum Metodu” adlı Yüksek Lisans Bitirme Tezimde bir Osmanlı Hukukçusu olan Ebussuûd Efendi'nin hayatı, tefsirinin özellikleri ve ahkâm ayetlerine getirmiş olduğu yorumlar üzerinde durarak ahkam ayetlerini yorum metotlarını tespit etmeye çalıştım.

Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerine getirmiş olduğu yorum metotlarını tespit ederken tefsirinin ilk beş sûresini esas aldım. Çalışmamda tefsirin Arapça aslını ve Ali Akın tarafından tercüme edilen Türkçe tercümesini karşılaştırmalı olarak kullandım.

Bu çalışmanın hazırlanmasında benden yardımlarının esirgemeyen çok kıymetli hocam Prof. Dr. Faruk Beşer'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu günlere ulaşmamda bana her zaman yardımcı olan aileme ve diğer büyüklerime de şükranlarımı sunarım.

Aykut AVCI
28. 05. 2008

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. HAYATI 4	
1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi	4
1.1.2. Evlatları ve Torunları	5
1.1.3. Şahsiyeti	6
1.1.4. Tahsili ve Hocaları	11
1.1.5. Olgunluk ve Memuriyet Hayatı	13
1.2. ESERLERİ 14	
1.2.1. Tefsir Alanındaki Eserleri	14
1.2.2. Hukuk Alanındaki Eserleri	15
1.2.3. Dil ve Edebiyat Alanındaki Eserleri	18
BÖLÜM 2: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	20
2.1. Tefsirin Yazılışı 20	
2.2. Tefsirinin Genel Özellikleri 21	
2.3. Tefsirinin Kaynakları 23	
2.3.1. el-Keşşâf'tan Yaptığı Nakillere Örnekler	24
2.3.2. Envârû't-tenzil'den Yaptığı Nakillere Örnekler	25
2.3.3. Mefâtihü'l-gayb'dan Yaptığı Nakillere Örnekler	27
2.4. Rivayet Yönünden Tefsiri 28	
2.5. Dirayet Yönünden 29	

BÖLÜM 3: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN AHKÂM AYETLERİNİ YORUM METODU	31
3.1. İbadetle İlgili Yorumları 31	
3.1.1 Korku Namazı.....	31
3.1.2 Namazda Kıblenin Tayini.....	32
3.1.3. Oruç.....	33
3.1.4. Haccın Farz Olduğu Kimseler.....	36
3.1.5. Haccın Vakti.....	37
2.1.6. Hedy Kurbanı.....	38
3.1.7. Safa ile Merve Arası Sa'y.....	40
3.2. Aile Hukuku İle İlgili Yorumları 40	
3.2.1. Müşrik Kadınların Nikâhlanması.....	41
3.2.2. Müşrik Erkeklerin Nikâhlanması.....	42
3.2.3. Talak (Boşama).....	43
3.2.4. Üç Talakla Boşama.....	44
3.2.5. İddet Müddeti.....	45
3.2.6. Nikâhta Mehir.....	45
3.2.7. Kadınlara İlâda Bulunmak.....	46
3.2.8. Annenin Süt Emzirmesi.....	47
3.2.9. Annenin Nafakası.....	48
3.3. Ceza Hukuku İle İlgili Yorumları 49	
3.3.1. Kisasla ilgili yorumları.....	50
3.3.2. Hirabe (Eşkîyalık) Suçu ve Cezası.....	52
3.3.3. Hırsızlık Suçu ve Cezası.....	55
3.4. Ticaret Hukuku ile İlgili Yorumları 57	
3.4.1. Ticaret.....	57
3.4.2. Faizin Haramlığı.....	58
3.4.3. Borcun Yazılması.....	59
3.5. Çeşitli Meselelerle İlgili Yorumları 60	
3.5.1. Sadakanın Açık ve Gizli Olarak Verilmesi.....	60
3.5.2. Yenmesi Haram Olan Yiyecekler.....	61
3.5.3. Şarabın Haram Kılınması.....	61
3.5.4. Yemin-i Lağv.....	62
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ	70

KISALTMALAR LİSTESİ

DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: neşir
TDVİ.	: Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali
vr.	: varak/yaprak

ÖZET

SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Ebussuûd Efendi'nin Ahkâm Ayetlerini Yorum Metodu (İlk Beş Sûre)	
Tez Yazarı: Aykut Avcı	Danışman: Prof. Dr. Faruk Beşer
Kabul Tarihi: 28.05.2008	Sayfa Sayısı: vii (Ön Metin) 78 (Ana Metin)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bil.	Bilim Dalı: İslam Hukuku
<p>Bu tez, "İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm" adlı eseriyle Ebussuûd Efendi'yi tanıtmayı, tefsirindeki tutumunu ve ahkâm ayetlerine yaklaşım tarzını tespit etmeyi amaçlamaktadır.</p> <p>Tezimizin yazım aşamasında Ebussuûd Efendi'nin söz konusu tefsirinin Arapça aslından ve Ali Akın'ın Türkçe tercümesinden karşılaştırmalı olarak istifade ettik.</p> <p>Tezimiz, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ebussuûd Efendi'nin hayatını, şahsiyetini ve eserlerini tanıtmayı amaçladık. İkinci bölümde, Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin yazılışı ve genel özellikleri üzerinde durarak, tefsirini, dirayet ve rivayet yönünden incelenmeye çalışılıp ayrıca tefsirinin kaynaklarına değindik.</p> <p>Tezimizin ana gövdesini oluşturan üçüncü bölümde, Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerine getirdiği yorumları daha iyi gözlemleyebilmek için konu başlıklarına ayırıp bu bağlamda ibadetlere, aile hukukuna, ceza hukukuna, ticaret hukukuna ve çeşitli meselelere getirmiş olduğu yorumlara değinmeye çalıştık.</p>	
Anahtar Kelimeler: Ebussuûd Efendi, Ahkâm, Yorum	

SUMMARY

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master Thesis

Title of Thesis: Ebussuud Efendi's Method of Interpretation of the Judgmental Verses (the First Five Verses)	
Author: Aykut Avcı	Supervisor: Prof. Dr. Faruk Beşer
Date: 28.05.2008 (Main Body)	Nu. Of Pages: vii (Pre Text) 78
Department: The Department of the Basic Islamic Sciences Subfield: Islamic Law	
<p>This study aims to introduce the scholar Ebussuud Efendi, and expound on his attitude at Qur'anic exegesis and his approach to the judgmental verses (<i>ayatul ahkam</i>) upon which the essential principles of religion are based.</p> <p>The sources benefited while preparing this study are the original work of Ebussuud Efendi in Arabic and its Turkish translation by Ali Akın for comparison.</p> <p>The study consists of three parts: the first part introduces the life, personality, and works of Ebussuud Efendi. The second part introduces Ebussuud Efendi's book of Qur'anic Exegesis concerning how it was written, its basic features, an evaluation of his work with respect to <i>dirayat and riwayat</i> (his own interpretations and his dependence on reported knowledge, that is, the Prophetic Traditions and the opinions of the Prophet's Companions), and the sources he benefited from. In the third and main part, the interpretations of Ebussuud Efendi are focused on under different headings such as worship, family law, penal law, commercial law, and his interpretations on miscellaneous issues.</p>	
Keywords: Ebussuud Efendi, judgments, interpretation	

GİRİŞ

Temel İslam Bilimleri içerisinde "Tefsir" ilmi, doğrudan Kur'an-ı Kerim'le ilgilenen ve onun gerektiği gibi doğru olarak anlaşılması yolunda insanoğlunun hem dünyevî hem de uhrevî açıdan mutluluğunu amaçlayan bir ilim dalıdır.

Tefsir ilmi, diğer Temel İslamî Bilimlerle ilişki içerisindedir. Zira diğer Temel İslamî Bilimlerin de birinci kaynağı, Kur'an-ı Kerim'dir. Tefsir ilminin birebir ilişki içerisinde olduğu Temel İslam Bilim dallarından birisi de İslam Hukuku'dur. Tefsir ilminin fıkıhla olan ilişkisi özellikle Kur'an-ı Kerim ortak paydasında ahkâm ayetlerinde belirginleşmektedir. Tefsir ekolleri içerisinde sadece Kur'an-ı Kerim'deki ahkâm ayetlerini konu edinen tefsirlere ahkâm tefsirleri denir. Bunun dışında rivayet ve dirayet tefsir çeşitleri de bulunmaktadır ki tezimizde inceleyeceğimiz tefsir bu yönüyle hem rivayet hem de dirayet tefsiri olma özelliğini taşımaktadır. Ancak eserin rivayet ve dirayet tefsiri olma özelliğini taşıması onun fikhî açıdan incelenmesine engel değildir. Nitekim Ebussuûd Efendi, gerekli yerlerde ayetlerin fikhî yönden tefsirlerini yapmıştır.

Ebussuûd Efendi'nin tefsirini incelerken tezimizde ele alacağımız yönü yukarıda zikrettiğimiz tefsir-fıkıh ilişkisiyle birebir irtibatlıdır. Zira Kur'an'ı baştan sona açıklamayı kendisine gaye edinen her tefsir, Kur'an'da geçen ahkâm ayetleri sebebiyle fıkıhla irtibat halinde olmak durumundadır.

Tezimizde, Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerini yorumlama metodunu ilk beş sûreyi -Fatıha, Bakara, Âl-i İmran, Nisa ve Maide- esas alarak incelemeye çalıştık.

Ebussuûd Efendi, otuz yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti'nin en önemli makamlarından birisi olan Şeyhülislamlık makamında bulunmuştur. Bu makamda bulunduğu müddetçe halkla iç içe bulunmuş, gündelik sosyal problemlerle mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti'nde problem olarak görülen para vakıfları, devlet arazileri meselelerinde bir hukukçunun yapması gerektiği gibi sorumluluğu üzerine almış ve bu konular hakkında

risaleler yazmak suretiyle problemleri çözüme kavuşturmuştur. Bunun yanında halk tarafından kendisine sorulan binlerce soruya fetva vermiştir. Saydığımız hususlar çerçevesinde fıkhi, fetva vermek suretiyle hayatı boyunca pratik olarak yaşamış olan Osmanlı hukukçusu Ebussuûd Efendi'nin Kur'an-ı Kerim'de teori halinde bulunan ahkâma nasıl bir yaklaşım sergileyeceği merak konusudur. Tefsirini okuyanlar bunu bir şekilde anlayabilirler fakat doğrudan bu konu hakkındaki yapılacak bir çalışma, onun bu yönünü bütün halinde ortaya koyması, onun yaklaşımının anlaşılması bakımından önemlidir.

Tezimizde, Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerini yorumlama metodunun tespit edilmesi amacıyla ilk beş sûrede bulunan ahkâm ayetlerinin bazılarını konulara ayırarak incelemeye çalıştık. Bu incelemeyi yaparken konulara ilişkin olarak Ebussuûd Efendi'nin yorumlarından önce çeşitli fıkıh kitaplarından konuya ilişkin temel bilgiler vermeye çalıştık. Zira Ebussuûd Efendi'nin bazı konular hakkındaki açıklamalarını anlayabilmek için o konu hakkında temel manada bilgi sahibi olmak gereklidir. Bu bilgiler olmadığı takdirde açıklamalar sadece erbabınca anlaşılacak ve tez, bu yönüyle bir kapalılık arzedecekti. Bu kapalılığı aşma bakımından böyle bir yöntemi tercih ettik. Tezimizin ana kaynağı tabii ki Ebussuûd Efendi'nin Arapça aslı "İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm" kitabıdır. Dilinin zor olması nedeniyle Arapça aslının yanında Ali Akın tarafından Türkçe'ye tercüme edilen "Ebussuûd Tefsiri" adlı Türkçe tercümesinden karşılaştırmalı olarak istifade ettik.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; Ebussuûd Efendi'nin hayatı çerçevesinde doğum yeri, evlatları ve torunları, şahsiyeti, tahsili ve hocaları, olgunluk ve memuriyet hayatından bahsettik. Bunun yanında Ebussuûd Efendi'nin tefsir, hukuk ve edebiyat alanındaki eserlerini zikredip bunların çeşitli kütüphanelerdeki yerlerini zikrettik.

İkinci bölümde; Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin genel özellikleri üzerinde durmaya çalıştık. Bu bağlamda eserin yazılışından, kaynaklarından

bahsettik. Ayrıca eserin dirayet ve rivayet yönünden özellikleri üzerinde kısaca durmaya çalıştık.

Tezimizin birinci ve ikinci bölümü, üçüncü bölüme kıyasla biraz daha kısa tuttuk. Çünkü bu bölümlerde bulunan konular daha önce çalışılmıştır. Malumu ilam nevinden, çalışılmış olan bir konuyu uzun uzadıya anlatmanın ilim dünyasına ve bizlere bir faydası olmayacağını düşünerek böyle bir tutum sergiledik. Bu bölümleri yazmamız, tezin ana konusuna bir hazırlık amacı taşımaktadır.

Tezimizin en önemli bölümü olan üçüncü bölümde; Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerini yorum metodu üzerinde durduk. Bu bağlamda tespit edebildiğimiz bütün ayetleri değil sadece tezimizi anlatmamıza yetecek kadarını konulara ayırarak işlemeye çalıştık. Ahkâm ayetlerini, -ibadet bölümünü ayrı tutarsak- günümüz hukukunun konularına göre ayırmaya çalıştık. Bu konular ise; ibadetler, aile hukuku, ceza hukuku, ticaret hukuku ve çeşitli meselelerle ilgili yorumlarının yer aldığı olduğu konulardır.

BÖLÜM 1: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî olan Ebussuûd Efendi, rivayetlere göre miladî 1490 yılında, bir görüşe göre Çorum'un İskilip¹ beldesinde, diğer bir görüşe göre ise İstanbul'un Meteris (Metris, Müderris) köyünde, Padişah tarafından babasına tahsis edilen ve daha sonra Sivaslılar Tekkesi diye anılacak olan babasının Eyüp Sütlüce'deki tekkesinde dünyaya gelmiştir. Ancak tercih edilen görüş İstanbul'da doğmuş olmasıdır.²

Müftilenâm, Şeyhülislâm, Sultânü'l-müfessirîn, Hâtimetü'l-müfessirîn, Muallim-i sâni, Allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni unvanlarıyla anılan Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin mukaddimesinde kendisinden Ebussuûd Muhammed şeklinde bahsetmesine ve hukuki kararları ve fetvaları bu isimle imzalamasına³ binaen asıl adının Muhammed, künyesinin veya lakabının Ebussuûd olduğu anlaşılmaktadır. O'nun bu lakap veya künyeyi niçin aldığı noktasında pek bir bilgi bulunmamaktadır.⁴ Ebussuûd Efendi'nin el-İmâdî künyesine gelince, Ali ve Peçevî gibi tarihçiler Ebussuûd Efendi'yi bu künyesine bakarak "Kürdiyyü'l-asl" göstermiş, CL. Huart ise O'nu Âmidî yani Diyarbakırlı zannetmiştir. Oysa bu görüşlerin hepsi de doğruluktan uzaktır. Zira Müstekîmzâde'nin belirttiği üzere O, bu künyesini İskilip beldesindeki "İmâd" yani "Direklibel" köyüne atfen almıştır.⁵ Bunun bir delili de Ebussuûd'un

¹ Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 2.

² Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *DİA*, X, 365.

³ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, (çev. Murteza Bedir), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

⁴ Ahmet Akgündüz, X, 365.

⁵ Aydemir, s. 3.

hayratları içerisinde İstanbul dışında olan tek hayratı İskilip'tedir. Yani Ebussuûd Efendi, doğum yeri olmasa da baba vatani olarak yani aslen kendisini İskilipli bilmektedir. Ayrıca çeşitli eserlerde babasının İskilip'te vefat ettiği ve İskilipli olduğu belirtilmiştir.¹

1.1.2. Evlatları ve Torunları

Ebussuûd Efendi'nin Ahmed, Mehmed, Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlarında üç kızı olmuştur.²

Ebussuûd Efendi'nin en büyük oğlu olan Mehmed Çelebi, 1525 yılında doğdu. 1551 yılında 26 yaşında Sahn-ı Seman'da müderrisliğe başlayan Mehmed Çelebi, 1560 yılında devletin kıdemli makamlarından olan Şam kadılığına terfi etti. Daha sonra bu görevinden azledilen Mehmed Çelebi, 1563 yılında genç sayılabilecek yaşta Halep kadısıyken vefat etti.³

Mehmed Çelebi'nin diğer erkek kardeşi olan Şemseddin Ahmed, 1540 yılında doğmuştur. Biyografi yazarlarından Taşköprüzade'nin öğrencisi olan Şemseddin Ahmed, 17 yaşındayken saray damadı Rüstem Paşa'nın medresesinde günlük elli akçe ile müderris oldu. Kendisinin sarhoş edici madde kullandığı söylenen Şemseddin, kardeşi gibi babası hayattayken 30 yaşında yani 1569 yılında vefat etmiştir.⁴

Ebussuûd Efendi'nin babasından sonra vefat eden oğlu Mustafa'dır. Hayattayken ikinci evlat acısını yaşayan Ebussuûd Efendi, evlat acısıyla şu mısraları söyleyecektir:

"Ben seni ebediyete emanet ettiğimde seninle beraber yok olmayı istemiştim

Ey kalp! Sen yakarış ve duaya son verdin,

¹ Aydemir, s. 4.

² Akgündüz, s. 366.

³ Imber, s. 23.

⁴ Imber, s. 23.

Sevgili oğul dönmedi, o halde gel ona gidelim."¹

Mustafa, 1558 yılında babası 70 yaşındayken dünyaya gelmiştir. İlk hocası babasıdır. Daha sonra 1574 yılında babasının hatırına Sahn-ı Seman medresesine müderris olmuştur. Selanik, Bursa ve Galata ve İstanbul kadılığı yapan Mustafa Efendi, 1594 yılında Anadolu, 1598 yılında ise Rumeli kazaskerliğine kadar terfi etmiştir. Mustafa Çelebi, usûl-i fıkhıta kuvvetli bir kişi olup, bunu Dürer'e yazdığı haşiyelerle ispatlamıştır. Ayrıca hat sanatında mahir olduğu söylenmektedir. Mustafa Çelebi, 43 yaşında yani 1599 yılında vefat etmiş olup, babasının yanında medfundur. Ebussuûd Efendi'nin bu üç oğlu dışında Mahmud Çelebi adında bir oğlu daha olduğu bilinmekte fakat hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.²

Ebussuûd Efendi'nin soyu küçük oğlu Mustafa Çelebi ile devam etmiştir. 19. yüzyılın ortalarına kadar on batın halinde soyu devam eden bu aile Hoca Sâdeddin, Karaçelebîzâde Abdülaziz, Babaî ve Bosnalı İsa Efendilerle akrabalık bağı kurmuştur. Hatta İsa Efendi ile olan akrabalığından dolayı daha sonraları Ebussuûd ailesi İszâdeler olarak isimlendirilmiştir. Ebussuûd ailesinin en son halkalarından biri de onuncu batından torun olan hattat Vahdetî Efendi'nin eşi Ayşe Siddîka Hanım'dır.³

1.1.3. Şahsiyeti

Ebussuûd Efendi, kaynaklarda, uzun boylu, ince yapılı, uzun sakallı, güler yüzlü, vakur, faziletli bir kişi olarak anlatılır. Ebussuûd Efendi'nin etrafındakilere karşı yumuşak davrandığı halde heybetinden kimsenin karşısında konuşamadığı, konuştuğunda herkesin dikkatle dinlediği, hocalığı sırasında ise bayram tatilleri dışında dersini asla ihmal etmediği, müftülüğü sırasında da her gün yüzlerce fetva vermesiyle meşhur olduğu nakledilir.⁴ Konağı, bütün Müslümanlara açıktı. Dileyen, dilediği zaman gider ve problemlerini kendisine arz ederdi.

¹ Imber, s. 24.

² Aydemir, s. 19.

³ Akgündüz, s. 366.

⁴ Akgündüz, s. 365.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisine büyük bir saygı duyduğu ve Süleymaniye Camii'nin temelini teberrüken ona attırdığı bilinmektedir. Devrinde bir meselede alimler ikiye ayrılrsa Kanunî onun olduğu tarafa meylederdi. Padişahın Zigetvar seferi sırasında yolda yazdığı ve hasta olan Ebussuûd'un hatırını sorduğu mektubuna "*Halde haldaşım, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarîk-i hakda yoldaşım Molla Ebussuûd Efendi Hazretleri*" diye başlaması ve "*bende-i Hudâ Süleyman Hân bî-riyâ*" diye bitirmesi onun Padişah yanında itibarını anlatması bakımından önemli bir ayrıntıdır. Kanunî'nin oğlu 2. Selim'de Ebussuûd'a gereken saygıyı göstermiş hatta çok sevmesine rağmen Hurufîlikle suçlanan musâhibi Celal Çelebi'yi onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır. İlim ve fazilet bakımından devrin ileri gelen şahsiyetlerinden olmasına rağmen siyasi işlere pek bulaşmayan Ebussuûd Efendi, Kanunî'ye karşı yeri gelince nüktedan, yeri gelince de ilminin izzetini ezdirmemiş ve doğru bildiğini söylemekten çekinmemiştir. Mesela, Ayasofya vakıfları kiracılarının, kira bedellerini gelirlerin zaten giderlerden fazla olduğunu, bu nedenle de ecr-i misle yükseltmekten kaçınarak durumu padişaha arz etmeleri, padişahın da meşveretten sonra vakıf kiracıları lehine karar çıkarması üzerine Ebussuûd Efendi; "*Olmaz! Emr-i Sultânî ile nâmeşrû nesne meşrû olmaz; haram olan nesne helal olmak yokdur*"¹ diyerek gerektiği yerde padişahın uygulamalarını tasvip etmediğini açıkça belirtmiştir.² Ebussuûd Efendi gayet yumuşak bir tabiata sahip olmasına rağmen yerine göre lüzûmu halinde sertlik gösterdiğine ve onun cesaretine şöyle bir örnek gösterilebilir: Zembilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim'in huzuruna girerken yüksek sesle "Allah zalimleri sevmez"³ ayetini okur padişahı ikaz edermiş. Ebussuûd Efendi de seleflerine uymuş ve bir katli meselesinde namazı cemaatle kılmayan Kanunî Sultan Süleyman'ın şهادetini kabulden imtina

¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Raşid Efendi, nşr. 1036, vr. 48a-49b.

² Akgündüz, s. 367.

³ Âl-i İmran, 3/57.

etmiş ve dinin hükümlerini korumada ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.¹

Fetvalarıyla meşhur olan Ebussuûd Efendi, siyasi işlere pek karışmasa da yeri geldiğinde görüşlerini açıkça belirtmekten çekinmemiştir. Mesela Kıbrıs'ın fethinde, Kıbrıs'ın Osmanlı Devletinin emniyeti açısından gerekli olduğu yönünde fetva vermiş ve fetih gerçekleşmiştir. Fetvalarında ve kanun faaliyetlerinde şeriat ile örfü birleştirmiş, devlet düzenini bozmaya çalışan tasavvuf cereyanlarına karşı mücadele etmiştir. Ebussuûd Efendi, Osmanlı Devletinde yaygınlaşan kahvenin içilmesine ve Karagöz adlı perde oyununa müsaade etmiştir.²

Çivizâde ve Birgivî'nin muhalefetlerine rağmen "para vakıfları" ve "ücretli Kur'an öğretimi" ile alakalı fetvalar yayınlamış, bu sayede iktisadî düzeni ve kamu menfaatini korumayı hedeflemiştir. Çivizâde ve Birgivî'nin muhalefetlerine rağmen Ebussuûd Efendi'nin para vakıfları üzerine yazmış olduğu risale üzerine Kanunî, 1548'de Çivizade'nin kararını değiştiren bir ferman yayınlamıştır.³ Ebussuûd Efendi, yeri geldiğinde örf ve âdetleri gözetmiş, içtimaî düzenin bozulmamasını sağlamıştır. Ebussuûd Efendi, özellikle Osmanlı Devletinin temeli sayılabilecek toprak kanunlarını fetvalar şeklinde tedvîn etmiş ve ileride yaşanması muhtemel kargaşa ve ilmî tartışmaların önüne geçmiştir.⁴ Nitekim toprak kanunlarının düzenlenmesiyle alakalı neşrettiği fetvalarına ve eserlerine ileride değineceğiz.

Ebussuûd Efendi'nin devlet düzenini bozmaya çalışan tasavvuf akımlarına karşı olduğunu belirtmiştik. Babası, Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ına şerh yazan bir Bayramî şeyhi olmasına rağmen, Ebussuûd Efendi, tasavvufa karşı zâhir bir ulemadan farksızdır. Babasının yoluna ilgi duymayan Ebussuûd Efendi, tasavvufla bilgi seviyesinde dahi meşgul olmamış, kelim

¹ Aydemir, s. 38.

² Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967 s. 2.

³ Imber, s. 28.

⁴ Atsız, s. 2.

ve felsefe konularına da pek ilgi duymamıştır. Tekkelerde Yunus Emre'nin şiirlerinin okunmasını, küfr-i sarîh/açık küfür olarak görmesi, sûfîlerin devranını "kafirlerin horoz tepmesi" şeklinde nitelemesi ve onları kafirlere benzetmesi, devranı ibadet olarak gören sûfîlerin mürted olduğunu beyan eden fetvası¹ bize Ebussuûd Efendi'nin tasavvufa bakışını gösteren önemli delillerdendir.

Ebussuûd Efendi, devrin geleneğine uyarak Türkçe ve Arapça bazı şiirler yazmıştır. Arapça şiirlerinin en tanınmış, Ebü'l-Alâ el-Maarri'ye muaraza niyetiyle yazdığı el-Kasîdetü'l-mîmiyye'dir. Ayrıca fetvalarında kendisine sorulan sorulara aynı dil ve üslûpla cevap vermesi, bunun yanında tefsiri ve Arapça fetvaları onun bu dile olan hâkimiyetini göstermesi bakımından önem arz eder. Ebussuûd Efendi, yazmış olduğu şiir, mersiye ve tebriknâmelerde, en ağır üslûptan en sade üslûba kadar dili ustaca kullanmıştır. Hatta kendisine hazine manasına gelen "خزانة" ve çanak

manasına gelen "قصعة" kelimesinin fetha ile mi yoksa kesre ile mi

okunması gerektiğini sorması üzerine "لا تفتح الخزانة ولا تكسر القصعة"

yani "hizâne lafzını fetha ile; kas'a lafzını da kesre ile okuma" demekle beraber ayrıca "hazineyi açma, çanağı da kırma" demeyi tevriye yolu ile işaret etmesi kendisinin dildeki zerafetine ayrı bir delildir.²

26 yaşında müderris olup, ilmiye mesleğinde 60 yılını geçiren Ebussuûd Efendi, en önemli hizmetleri hukuk alanında yapmıştır. Ebussuûd Efendi'nin hukukî yönden üzerinde durulması gereken en önemli özelliği; şer'î hukukun yanında örfî hukuku işletebilmesi, bunun yanında kanunlaştırmanın genişlemesine imkan hazırlamasıdır. Ebussuûd Efendi, aynı zamanda klasik döneme ait görüşleri yorumlamış ve onlardan kendi

¹ Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s.85-87.

² Aydemir, s. 37.

dönemine ait problemlere çözümler getirmiştir ki bir İslam hukukçusunun en önemli vazifelerinden birisi de bu olsa gerektir.

Bugün elimizde Ebussuûd Efendi'ye ait olan fetva koleksiyonları ve risaleler, bize onun hukuk mantığının doktriner ve geleneksel bir hukuktan ziyade, pratikte bir değer ifade eden, devrin şartlarına göre hukuku işletip ondan çözümler üreten bir mantığa sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yönüyle Osmanlı şeyhülislamı arasında ayrı bir önem ve yere sahip olan Ebussuûd Efendi, uzun yıllar ilmiye ve devlet teşkilatlarının farklı ve en yüksek mertebelerinde görev yapmış, bu sayede medreselerde okutulan fıkıh literatürüne, devletin işleyiş yapısına, içtimaî şartlara yakın olmuştur.¹ Bu yönünün özellikle halka vermiş olduğu günlük fetvalarda ona çok yararı dokunacaktır. Zira fetva verebilmek için, sadece fıkıh literatürünü bilmek yeterli olmayıp devrin içtimaî, sosyal, kültürel şartlarına da hâkim olmak gerekmektedir.

Ebussuûd Efendi, tezimizin ahkâm yorumu bölümünde işleyeceğimiz üzere tefsirinde ve günlük karşılaşılan problemlerde Hanefî mezhebindeki farklı görüşler arasında tercih ve tahrîcler yapmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın hukukî ıslahatlarında çok önemli bir yere sahip olan Ebussuûd Efendi, kanunnamelerin hazırlanmasında, şer'î mahkemelerin çalışma ve yazışma esaslarının düzenlenmesinde önemli hizmetleri olmuştur.

Osmanlı toplumunda hukuk karşısında eşitliği ve hukuk birliğini sağlamak amacıyla resmî mezhep politikası Ebussuûd Efendi'nin gayretleriyle daha ciddiyetle ele alınmış, hem yargılamada hem de fetva verme hususunda Hanefî mezhebinin esas alınması prensibi, müftü ve kadıların beratlarında açıkça ifade edilmiştir. Buna göre, bir karar Hanefî mezhebine göre olsa bile eğer zayıf görüşle karar verildiyse karar geçerli sayılmayacak, ayrıca Şâfiî'lerin kendi mezheplerine göre hüküm verilmesi talebi reddedilecektir. Bütün bunlar Ebussuûd Efendi'nin ülkedeki yargı birliği sağlama gayretlerinin bir göstergesidir. Zira bu şekilde hareket edilmediği takdirde, mesela aile hukukunda karşılaşılabilecek bir problem neticesinde diğer

¹ Akgündüz, s. 367.

mezheplere müracaat edilmesi halinde hukukî istikrarı sağlamak oldukça güçleşecek belki de aynı dava hakkında farklı farklı neticeler ortaya çıkacak bu da ülkede hukukî kargaşayı doğuracaktı. Şunu da söylemek gerekir ki Ebussuûd Efendi, her ne kadar yargı birliği adına Hanefî mezhebine temayül etse de sosyal şartlar gereği mezhepteki müftâ bih kavillerden vazgeçip farklı çözüm arayışlarına gittiği de olmuştur. Mesela, Hanefî mezhebine göre bülûğa eren kızların, velilerinin iznini almadan evlenebileceği şeklindeki hâkim görüşten vazgeçilmiş, İmam Muhammed'in kızların ancak velilerinin izniyle evlenebileceği şeklindeki görüşü benimsenmiş ve kadınlara, velilerinin izni olmadan evlenecek kızların nikâhlarını kıymaları ve nikaha izin vermeleri yasaklanmıştır.¹ Bu bakış açısıyla bakılacak olursa Ebussuûd Efendi'nin Hanefî mezhebini tutmasındaki amacının ondaki mezhep taassubu değil, ülkedeki yargı birliği sağlamak olduğu anlaşılacaktır.²

Ömrünü ilme adayan Ebussuûd Efendi, sahip olduğu bilgi hazinesini kendisiyle birlikte tarihe gömmemiş, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed zamanında ilmî hazinesini yaşatacak birçok talebe yetiştirmiştir. Şeyhülislam Malûlzâde Seyyid Mehmed, Abdulkadir Şeyhî, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed, Cenâbî Mustafa Efendi, Hâce-i Sultânî Atâullah, tezkireci Âşık Çelebi ve meşhur şair Bâkî gibi nice talebeleri ilim dünyasına kazandırmıştır.³

1.1.4. Tahsili ve Hocaları

Ebussuûd Efendi'nin tahsil hayatından bahsetmeden önce onun ailesini tanımak faydalı olacaktır zira ailesi ilmî bir gelenekten gelmektedir. Ebussuûd Efendi'nin cediti Uluğ Bey'in Doğançibaşı'sı İmadeddin Mehmed Kuşçu'dur (ö. 1474). Bu zatın iki oğlundan birisi İskilipli Şeyh Fahreddin Mustafa Yavısı'dır. Diğerisi ise meşhur matematikçi ve astronom Ali Kuşçu'dur. Şeyh Fahreddin Mustafa Yavısı'nın da iki oğlu olmuştur.

¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 38-39.

² Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *DİA*, X, 368.

³ Aydemir, s. 40.

Bunlardan Şeyh Muhyiddin Mehmed Yavsı (ö. 1516), Ebussuûd Efendi'nin babasıdır. Annesi ise Ali Kuşçu'nun kardeşinin kızı olan Sultan Hatun'dur. Babası Şeyh Mehmed Yavsı, 2. Bayezid'in şeyhi olup, padişahın kendisine olan muhabbetinden dolayı ona "Hünkâr Şeyhi" diyenler de olmuştur. Eyüp Sütlüce'de tekkesi vardır. Ebussuûd Efendi, 1490 yılında sonradan Sivasîler Tekkesi denecek olan bu tekkede dünyaya gelmiştir.¹ Görüldüğü üzere Ebussuûd Efendi, aklî ve naklî ilimler alanında ün yapmış önemli şahsiyetlerin bulunduğu bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Daha sonra otuz yıl görev yapacağı Şeyhülislamlığa yükselmesinde, bu konumu kendisine büyük avantaj sağlayacaktır.

Ebussuûd Efendi'nin ilk hocası, kendisinin de ifadesiyle zahir ve batın ilimlerine muktedir olan babası idi. Ebussuûd Efendi'in belirttiğine göre babasından Cürcanî'ye ait Tecrîd haşiyesini, el-Miftah şerhini ve el-Mevâkif şerhini okumuştur. Daha sonra eğitimini yine babasının mürrşitlerinden biri olan Muslihü'd-din el-Kocevî'nin oğlu ya da akrabası olan Seyyid Mehmed el-Kocevî ile sürdürmüştür. Seyyid Mehmed, Bayezid'in hükümdarlığı sırasında o Sahn-ı Seman'dan birinde müderrislik konumuna yükselmişti. Hocası Seyyid Mehmed'in kariyeri, Ebussuûd'un Sahn-ı Seman'dan birinde öğrencilik yapmış olabileceğine işaret etmektedir. Ebussuûd, hocası olarak babası ve Seyyid Mehmed'in adını verse de Ataî, onun Müeyyedzade'den ders aldığını ekliyor ki babasının onunla arkadaşlığına göz önüne alırsak, bu ihtimal dâhilinde gözüküyor.

Müeyyedzade, Osmanlılar devrinde yetişen büyük âlimlerdendir. Kendisi büyük âlim ve mutasavvıf olan Yar Ali'nin torunlarından. Amasya yerlilerinden olan Müeyyedzade, Amasya'da daha sonra padişah olacak olan 2. Bayezid ile yakın arkadaş olur. 2. Bayezid, padişah olunca Müeyyedzade, kendisi ve arkadaşı olan Ebussuûd'un babası olan Muhyiddin Mehmed'in de İstanbul'a gelmesine ve padişahla tanışmasına önayak olur. Bu vesileyle padişahın dikkatini çeken Muhyiddin, daha sonra "padişah şeyhi" diye anılacak kadar padişahla yakın ilişkiler kuracaktır.

¹ Ali Akın, *Ebussuûd Tefsiri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, I, 28.

Nitekim Ebussuûd Efendi'de padişahın en sevdiği şeyhin oğlu olarak padişahın dikkatini çekecek ve ona günlük otuz akçe tahsisat başılayacaktır. ¹ Çeşitli kaynaklara göre ise Ebussuûd Efendi'nin İbn Kemal Paşa'dan da ders aldığı belirtilmektedir.²

1.1.5. Olgunluk ve Memuriyet Hayatı

Ebussuûd Efendi, tahsil hayatını tamamladıktan sonra memuriyet hayatına atılmış, az zamanda o günün en yüksek ilmî payelerine ulaşmıştır. Ebussuûd Efendi, ilk olarak Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 yılında yani 26 yaşında Çankırı Medresesi'ne tayin edildi ancak buraya gitmekte tereddüt gösterince İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edildi (1520). Burada görev süresi dolunca ertesi yıl Davud Paşa Medresesi'ne ertesi yıl da Mahmud Paşa Medresesi'ne tayin edildi. 1525 yılında Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. Bir yıl sonra Bursa Sultâniye Medresesi'ne layık görülen Ebussuûd Efendi, 1528 yılında Medâris-i Semâniye'den Müftü Medresesi'ne müderris oldu. Beş yıl bu vazifede kaldıktan sonra önce Bursa, 1533 yılında da İstanbul kadılığına getirildi. Korku seferi sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'nin maktul İbrahim Paşa'dan söz etmeleri üzerine ikisini görevden azleden padişah, 1537 yılında Ebussuûd Efendi, Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Hemen sefere katılan Ebussuûd, Kara Boğdan, Budin, Estergon seferlerinde padişahla beraber bulundu ve Budin'in fethine müteakip ilk Cuma namazını kıldırdı. Sekiz yıl Rumeli Kazaskeri olarak görev yapan Ebussuûd Efendi, 1545 yılında Fenârîzâde'nin yerine Şeyhülislam oldu.³

Ebussuûd Efendi, kazaskerlik ve şeyhülislamlığı döneminde özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usûlü yoktu. Bu uygulama bir takım şikâyetlere neden olunca Kanûnî'nin emriyle

¹ Imber, s. 15.

² Ahmet Akgündüz, s. 365; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, B.T.Y. Ofset, İstanbul 1974, s. 652.

³ Akgündüz, s. 365

meselenin halledilmesi için görevlendirildi. Ebussuûd Efendi, önce her makamda âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini belirledi daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usûlünü kanunlaştırdı. Medreselerden mezun olan dânişmendlerin kazaskerlerin meclisindeki “matlab” veya “rûznâme” denilen deftere kaydolarak sıra beklemeleri şartını getiren bu usûl bazen ihlal edilmişse de uzun yıllar düzenli şekilde uygulanmıştır.¹

Ebussuûd Efendi, şeyhülislam olunca bu kurum diğer ilmî müesseselerin üstüne çıkmıştır. Önceden 200 akçe olan şeyhülislamın günlük yevmiyesi Ebussuûd’un tezimize konu olan tefsirini bitirmesiyle 600 akçeye çıktı ve böylece hem madden hem de manen bu makam kazaskerliğin üstüne çıkmış oldu. Şeyhülislamlığın önemi artınca kazasker, mevleviyet kadıları veya müderrislerden uygun olan kadılardan birinin bu makama gelebilmesi için önce Rumeli kazaskeri olması şartı kondu. İlmiye Kanunnâmesi de muhtemelen Ebussuûd Efendi tarafından hazırlanmış olmalıdır. Diğer yandan ilmiye mesleğindeki bozulmalarının da Ebussuûd Efendi zamanında başlamıştır. İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarının oğullarının günlük 30 akçe yevmiye ile miftah müftülüğüne atanmaları ilk defa onun zamanında uygulanmaya başlamıştır.²

1.2. ESERLERİ

Ebussuûd Efendi’nin tefsir, fıkıh ve dil/edebiyat sahasında yazmış olduğu muhtelif eserleri bulunmaktadır.

1.2.1. Tefsir Alanındaki Eserleri

— **İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm:** Osmanlı Devleti tarihinde tefsir yazan âlimlerin sayısı azdır. Âlimler, çoğunlukla kendilerinden önce yazılmış eserlere haşiyeye ve ta’lika yazmışlardır. Tezimize konu edindiğimiz Ebussuûd Efendi’in bu eseri Osmanlı tarihinde yazılmış ender tefsirlerden birisidir. Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser çeşitli zamanlarda üç, beş ve sekiz cilt olmak

¹ Akgündüz, s. 366

² Akgündüz, s. 366

üzere basılmıştır.¹ İlim çevreleri tarafından Keşşaf ve Envaru't-Tenzil adlı tefsirlerden üstün görülse de çeşitli sebeplerden dolayı ilim çevrelerinde hak ettiği değeri bulamadığı ifade edilmektedir.²

– **Ma'âkidü't-tarrâf fî evveli sûreti'l-feth mine'l-Keşşâf:** Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı tefsirinden fetih sûresine yazmış olduğu haşiyedir. Eserin muhtelif yazmaları bulunmaktadır.³

– **Tefsîru sûret'il-Furkân**⁴

– **Tefsîru sûreti'l-Mü'minîn**⁵

– **Risâle fî bahsi îmani'l-Fir'avn:** Firavunun imanı ile alakalı bir eser olup, bu merkezden hareketle son nefeste imanın sahil olduğunu söyleyen âlimlere karşı yazmış olduğu reddiyedir.⁶

1.2.2. Hukuk Alanındaki Eserleri

– **Fetavayı Ebussuud Efendi:** İstanbul kütüphanelerinde Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen fetvalardan oluşan eserlerdir. Bu fetva mecmualarının kendisi tarafından hazırlanmayıp kendisinden sonra derlenmiştir. İlk derleyenlerin Buzenzade Mehmed ve fetva kâtibi Veli Yegan olduğu bilinmektedir. Bu iki kişi Ebussuûd Efendi hayattayken fetva mecmualarını derlemişlerdir. Ebussuûd Efendi'nin vefatından sonra Sultan 3. Murad zamanında fetvalarının derlendiği bilinmektedir.⁷ Ebussuûd Efendi'nin fetva yazmaları, İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde dağınık halde bulunup geniş bir araştırmayı beklemektedir.⁸

¹ Atsız, s. 6-28.

² Aydemir, s. 23.

³ Atsız, s. 58.

⁴ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/3, vr. 20-49, Akgündüz, s. 370.

⁵ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/4, vr. 50-83, Akgündüz, s. 370.

⁶ Süleymaniye Ktp., Pertenviyal Sultan, nr. 930, Atsız, s. 61.

⁷ Imber, s. 29; Bununla ilgili olarak M. Ertuğrul Düzdağ, Millet ve Beyazıt devlet kütüphanelerinden Ebussuûd Efendi'ye ait fetvaları derlemiş ve kitap olarak basmıştır; Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*.

⁸ Atsız, s. 28-42.

– **Ma'rûzât:** Ebussuûd Efendi'nin Kanunî'ye arzetmiş olduğu fetvalardan oluşmaktadır. Padişahın onayını aldığı için kadıları bağlayıcı olan bu fetvalar, III. Selim zamanında Şeyhülislam Hamid Efendi tarafından tekrar derlenerek padişaha arzedilmiş ve uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır. Eser Almanca tercümesiyle birlikte Paul Horster ve Ahmet Akgündüz tarafından Osmanlı Kanunnâmeleri adı altında yayınlanmıştır.¹ Bu eserin çeşitli yazma ve basmaları İstanbul kütüphanelerinde mevcuttur.²

– **Risale fî vakfi'l-menkûl ve'n-nukûd:** Arapça olarak yazılan bu risale eşyaların ve paraların vakfedilmesi meselesi ele alınmıştır.³

– **Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvalar:** Kanunnâme ve Kanûnü'l-muâmelât adlarıyla da anılan bu eser Ebussuûd Efendi'nin mirî arazi hukukunun temelini oluşturan on adet uzun fetvasını içermektedir. Ahmet Akgündüz tarafından tamamı neşredilmiştir.⁴

– **Bidâ'atü'l-kâdî li-ihyâcihî fil-müstakbel ve'l-mâzî:** Osmanlı kadılarının uyması gereken usul ve kuralları anlatan önemli bir risaledir.⁵

– **Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih:** Fetva müsevvidlerinin uyması gereken kuralları içeren bir eserdir.⁶ Risalenin muhtelif yazmaları bulunmaktadır.⁷

– **el-Fetva'l müteallika bi-beyâni'l-vakti'l-mutebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-gallât:** Osmanlı hukukunda araziden alınan ürünlerin hasat vakitleriyle vergi tahsil zamanlarını anlatan ve daha sonraları

¹ Akgündüz, s. 370.

² Atsız, s. 43-45.

³ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177/13, vr. 133-142; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 477/2, Akgündüz, s. 370.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 78-91, Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *DİA*, X, s. 370.

⁵ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 30-39; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6314, vr. 105b-119b, Akgündüz, s. 370.

⁶ Akgündüz, s. 370.

⁷ Atsız, s. 58.

kanunnâmelerin temel kaynağı haline gelen bir fetvanın hem Arapçası hem de Türkçesini içeren bir eserdir.¹

— **Gamezâtü'l-melîh fî evveli mebâhisi kasri'l-âmm mine't-Telvîh:** Hanefî mezhebi âlimlerinden Sadruşşerîa Ubeydullah'ın et-Tavzîh ale't-Tenkîh adlı fıkıh usulü eserine Seyyid Şerif Cürcâni tarafından yazılan et-Telvîh adlı haşiyeye Ebussuûd Efendi tarafından yapılan ta'liktir.²

— **Sevâkibu'l-enzâr fî evâili Menâri'l-envâr:** Hanefî âlimlerinden Ebü'l-Berekât en-Nesefî tarafından kaleme alınan Menârü'l-envâr adlı fıkıh usulü eserinin ilk kısımlarının Arapça şerhidir.³

— **Hasmü'l-hilâf fi'l-mesh ale'l-hifâf:** Ebussuûd Efendi'nin oğlu Mustafa Çelebi için yazmış olduğu mest üzerine meshi konu edinen bir risaledir.⁴ Eserin Arapça ve Türkçe yazmaları bulunmaktadır.⁵

— **Risale fî vakfi'l-arâzî ve ba'zi âhkami'l-vakf:** Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini ve özellikle irsadî vakıfları⁶ konu edinen bir risaledir.⁷

— **Risale fî tescîli'l-evkâf:** Özellikle nakit para vakıflarının tamamlandığını anlatmak amacıyla yazılmıştır.⁸

— **Risale fî vakfi't-tâvahîn ale'l-arzi'l-mevkûfe li'l-gayr:** Başkalarına ait vakıf üzerindeki değirmenlerin vakıf yapılıp yapılamayacağını konu edinen bir risaledir.¹

¹ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 11.152/32, vr. 163-167; nr. 1036/21, vr. 181-183; 1036/6, vr. 41-42; Akgündüz, s. 370.

² Akgündüz, s. 370; Bağdatlı Vehbi 2035 (37b-40b); Atsız, s. 60.

³ Akgündüz, s. 370; Bağdatlı Vehbi 2035 (31b- 37a); Atsız, s. 60.

⁴ Akgündüz, s. 370.

⁵ Atsız, s. 59.

⁶ Çıplak mülkiyeti devlete ait olan arazinin hayır cihetine tahsis edilmesiyle kurulan vakıftır. Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", *DİA*, XXI, s. 449.

⁷ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 156b-158a; Esad Efendi, nr. 3459/4, vr. 185-187, nr. 3785/19, vr. 116; Akgündüz, s. 370.

⁸ Akgündüz, s. 370; Atsız, s. 56-57.

– **Öşür Hakkında Risale:** Osmanlı vergi hukukunun şer’î esaslarının anlatıldığı risale, Ahmet Akgündüz tarafından neşredilmiştir.²

1.2.3. Dil ve Edebiyat Alanındaki Eserleri

– **Galatât-ı Ebussuûd:** Halk arasında kullanılan yanlış kelimelere dair bir eserdir. Ayrıca bu eser Mustafa Şevket tarafından şerhedilmiştir.³ Kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır.⁴

– **el-Kasîdetü'l-mîmiyye:** Ebü'l-Alâ el-Maarrî’ye muaraza niyetiyle yazdığı bu kasîde, doksan küsur beyitten meydana gelen bir kasîde olup, üzerine birçok şerh yapılmıştır.⁵

– **el-Kasâidü'l-Arabiyye:** Ebussuûd Efendi’nin çeşitli kasidelerini toplayan bir mecmuadır.⁶

– **Kasîde fi risâi's-Sultân Süleymân:** Kanunî’ye yazmış olduğu Türkçe mersiyesidir.⁷

– **Münşeât-ı Ebussuûd:** Ebussuûd’un resmi mensur yazılarından meydana gelen bir eserdir.⁸

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerden başka Ebussuûd Efendi’nin akaidle alakalı *Risâle fî beyâni'l-kaza ve'l-kader*,⁹ tıbbâ dair *Risâle li ecli't-tâûn*¹⁰ adlı iki risalesi ve Vezir Semiz Ali Paşa’nın arzusuyla kaleme aldığı duanın

¹ Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 376/4, vr. 155-165; Akgündüz, s. 370.

² Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 95-104; Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd Efendi”, *DİA*, X, s. 370.

³ Akgündüz, s. 371.

⁴ Atsız, s. 57-58.

⁵ Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3725, vr. 185-186; Şehid Ali Paşa, nr. 1390/11, vr. 181-186; Akgündüz, s. 371.

⁶ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3741/9, vr. 297-308; Hâlet Efendi, nr. 799/27, vr. 327-329; Akgündüz, s. 371.

⁷ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3507/2, vr. 8; Hacı Beşir Ağa, nr. 676/3, vr. 41-42; Akgündüz, s. 371.

⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3291; Akgündüz, s. 371.

⁹ İstanbul 1264, Matbaa-i Âmire (Taşbasması), Atsız, s. 61.

¹⁰ Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 416/10, vr. 180-189; Akgündüz, s. 371.

önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi bابتan meydana gelen bir dua mecmuası bulunmaktadır.¹ Bu eserinin de muhtelif yazmaları mevcuttur.²

¹ Akgündüz, s. 371.

² Atsız, s. 55-56.

BÖLÜM 2: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. Tefsirin Yazılışı

Ebussuûd Efendi, Osmanlı devrinde yetişen ender müfessirlerdendir. Kanunî'nin isteği üzerine yazdığı tefsiri onun belki de en önemli eseridir. Aslında kendisi daha çok fıkıhla meşgul olsa da en önemli eserini tefsir alanından vermiştir. Ebussuûd adını meşhur kılan eserinin ismi ise; İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'dir.

Biyografi yazarları, Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu tefsiri, Zemahşerî ve Beyzavî'nin tefsirleriyle birlikte en önemli üç tefsir olarak değerlendirmektedirler. Kanunî'nin talebi üzerine tefsir yazmaya başlayan Ebussuûd Efendi, 1565 yılında Kur'an'ın otuz sekizinci sûresi Sâd sûresinin nihayetine geldiğinde ömrünün sonlarına yaklaştığı düşünen Kanunî, eserinin eksik bir nüshasını istemiştir. Kanunî bu nüshayı eline aldığı anda Ebussuûd Efendi'nin günlük 200 akçe olan maaşını 500 akçeye çıkarmıştır. Ebussuûd Efendi, 1566 yılında tefsirini tamamladığında günlük yevmiesi 100 akçe daha artırılarak 600 akçeye çıkartılmıştır.¹

Bu tefsiriyle birlikte "sultân'ül-müfessirîn, hatîb'ül-müfessirîn, hâtimet'ül-müfessirîn" gibi ünvanlarla anılmaya başlayan Ebussuûd Efendi, söz konusu tefsirini otuz yılda bitirmiştir. Bunun nedenini ise yine eserinin mukaddimesinde şöyle açıklar:

"Ben insanların işlerini yönetmekle, kadılıklarla ve bir kez de kazaskerlikle meşgul olmak durumunda kaldım. Onlar, benim yapmayı düşlediğim şeylerle arama girdiler. Beklenmedik değişiklikler ve engellerin hücumu, cihat ve sefer için ayrılıklar, bir evden diğerine taşınmak gibi önemli işler yığınla önüme geldiler ve işler üst üste bindi."

Ebussuûd Efendi, söylemiş olduğu meşguliyetlerin bitip sabit ve yerleşik bir hayata geçtiği sırada şeyhülislam olmasına atıf yaparak boş zaman bulamadığına şöyle işaret eder: " Halkın arasında doğan anlaşmazlıklar ve

¹ Imber, s. 27.

davalarıyla ilgili problemleri çözmekle görevlendirildim. Yağmurdan kaçarken doluya tutuldum...”¹

Bu sözlerle Ebussuûd Efendi, tefsirini niçin uzun bir zamanda bitirdiğini anlatmaktadır. Aslında hayatının sonlarına yaklaştığını hisseden Ebussuûd Efendiin tefsirini bitirdiği yıl olan 1566’da kendi hayat güneşi değil, isteği üzerine tefsir yazmış olduğu Kanunî’nin hayat güneşi bitecektir.²

Ebussuûd Efendiin yazmış olduğu eser üzerine farklı çalışmalar yapılmıştır. Kâtib Çelebi’nin tespitine göre, Zeyrekzâde adıyla meşhur olan Muhammed b. Muhammed el-Hüseyî 1595 yılında Ebussuûd tefsirine uzun bir önsöz yazmıştır. Akhisarlı Şeyh Ahmed er-Rûmî de 1631 yılında bu tefsirin Rûm sûresinden Duhân sûresi kısmına kadar şerhetmiştir. Radiyyüddin Yusuf el-Makdisî, eserin yarısına kadar olan kısmına yazdığı şerhi Kudüs’e gelen Es’ad b. Sa’deddin’e hediye etmiştir. Tefsir üzerinde akademik çalışmalar da yapılmış olup Abdullah Aydemir’in 1968 yılında hazırladığı doktora tezi bunların ilk örneklerinden birini teşkil eder.³

2.2. Tefsirinin Genel Özellikleri

Osmanlı dönemimde yetişmiş tefsir âlimleri, Kur’an’ı baştan sona tefsir etme yoluna gitmemiş, daha çok yazılmış tefsirlere haşiye ve ta’lik yazmakla yetinmişlerdir.

Telifinden sonra iki nüshası Mekke ve Medine’ye gönderilip, talebelerin istinsahına izin verilen eser, bazılarınca Kur’an’ın belâgat yönlerini, güzel bir şekilde ele alması ve ehl-i sünnet akidesini iyi şekilde tetkik edip değerlendirmesinden dolayı bu alanda yazılmış en güzel tefsirlerden biri şeklinde değerlendirilmektedir.⁴

Kur’an’ı baştan sona tefsir eden Ebussuûd Efendi, Kur’an’ın Kur’an ve hadisle tefsirine önem vermiş, esbab-ı nüzûl, nesih, kıssalar, fikhî ve

¹ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1999, I, 9-10.

² Imber, s. 27.

³ Süleyman Ateş, “İrşâdü'l-akli's-selîm”, *DİA*, XXII, 457.

⁴ Aydemir, s. 88.

kelamî meseleler, dil, kıraat, İsrailiyyat, muhkem ve müteşâbih gibi konular üzerinde durmuştur.

Ebussuûd Efendi, eserinde Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belagat üzerinde durduğu gibi, ayetler arasındaki münasebetleri açıklayıp cümlelerin taşıdığı ince ve gizli anlamları ortaya çıkarmaya özen göstermiştir. Bazen gramerle ilgili açıklamalarda bulunarak ayetlerdeki i'rab vecihleri üzerinde durmuş, yer yer mananın anlaşılması yardımcı olması bakımından kıraat farklılıklarına işarette bulunmuştur. Ebussuûd Efendi, eserinde şiirleri de delil olarak kullanmıştır. Bütün bu saydığımız özellikleriyle eser, nahvî-edebeî tefsirlerden kabul edilir.¹

Ebussuûd Efendi, tefsirinde İsrailiyyata yer vermiş ve bununla beraber bunlardan bazılarının uydurma olduğunu, akıl ve nakille bağdaşmadığını belirtmiştir. Mesela Bakara sûresi 102. ayetinde Hârût ile Mârût hakkında nakledilen rivayeti buna örnek olarak gösterebiliriz. Ayetin tefsirinde Hârût ile Mârût hakkında nakledilen İsrailiyyat menşeli rivayeti naklettikten sonra, bu habere güvenilemeyeceğini, bu tür hikâyelerin sadece irşad amacıyla nakledilen meselelerden ibaret olduğunu söylemektedir.² Ebussuûd Efendi, tefsirinde naklettiği bazı İsrailî rivayetlerin doğruluğu hakkındaki kuşkusunu belirtmek adına "denildi, rivayet edildi" şeklinde ifadeler kullanmıştır.³

Ebussuûd Efendi, ileride değineceğimiz üzere ahkâm ayetlerini yorumlarken, Hanefî mezhebini öne çıkarmış, bunun yanında diğer mezheplerin görüşlerini de belirtmiş ve en sonunda "indenâ/عندنا"

kelimesiyle Hanefî mezhebinin konuyla alakalı görüşünü açıklamıştır. Ebussuûd Efendi, bazen de mezheplerin delillerini zikrederek mezhepler arası karşılaştırmalar yapar ve Hanefî mezhebinin görüşünü deliliyle birlikte belirtir.

¹ Ateş, s. 457.

² İrşad, I, 173

³ Ateş, s. 457.

Kâtib Çelebi, Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin nüshalarının İslâm dünyasına yayıldığını, ifade ve üslûbundaki güzelliği sebebiyle eserin büyük âlimlerin kabulüne mazhar olduğunu, el-Keşşâf ve Envârü't-tenzilden başka hiçbir tefsirin bu ölçüde itibar görmediğini kaydeder.¹

2.3. Tefsirinin Kaynakları

Ebussuûd Efendi'nin tefsirini ilk defa okuyanlar, onun eserini sadece kendi malumatına dayanarak yazdığını zannedebilirler. Fakat Ebussuûd Efendi'nin eseri, kendisinden önceki eserlerle karşılaştırılarak okunursa görülecektir ki Ebussuûd Efendi, sadece rivayetle ilgili meselelerde değil dirayet yönüyle de kendinden önceki eserlerden nakillerde bulunmuş ancak bunu eserinde belirtmemiştir. Bunu da kendinden önceki veya kendi devrindeki Ebussuûd Efendilerin yolundan gitmesi şeklinde açıklayabiliriz.²

Ebussuûd Efendi, tefsirinin mukaddimesinde tefsirini yazarken faydalandığı kaynakları belirtmektedir. Ebussuûd Efendi, istifa ettiği eserlerin arasında özellikle Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ile Beyzâvî'nin Envârü't-tenzilini zikreder ve yazacağı tefsirin özelliklerinden bahseder. Mukaddimesinde bu hususu şöyle anlatır:

*"Geçmiş günlerde; bu iki kitabın (Keşşâf, Envârü't-tenzil) ihtiva ettiği narin incileri narin bir ipliğe dizmeyi ve güzel bir üslup ile tertip etmeyi, Cenab-ı Hakkın lütuf ve hidayet eseri olarak aciz fikrime doğacak olan şeyleri de bunlara katmayı daima düşünürdüm."*³

Ebussuûd Efendi, çeşitli kaynaklardan yaptığı nakilleri bazen özetlemiş, bazen de özetlediği yerleri, kendi görüş ve fikirlerini eklemek suretiyle kendi üslubuyla aktarmıştır. Ebussuûd Efendi, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ını esas almakla beraber onun itizâlî görüşlerine itibar etmemiş, fakat onun sûrelerin faziletiyle ilgili olarak serdettiği çoğunluk itibariyle uydurma veya zayıf hadisleri aynen aktarmıştır. Ebussuûd Efendi'nin eleştirildiği noktalardan birisi de yalancılıkla itham edilen Kelbî ve Mukâtil b. Sü-

¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Dar'ul-Fikr, Beyrut 1994, I, 112; Ateş, s. 457.

² Aydemir, s. 92.

³ Aydemir, s. 92; İrşad, I, 9.

leyman'dan gelen nakillere, zayıf ve uydurma hadislere yer vermesidir.¹

Ebussuûd Efendinin tefsirine kendisinden önceki tefsirler kaynak ettiği gibi, onun tefsiri de başta Şevkânî ve Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî olmak üzere kendisinden sonraki tefsirlere hem kaynaklık etmiş hem de onlar için bir örnek teşkil etmiştir. Mesela Âlûsî, hemen her ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi'nin tefsirindeki ibareleri alıp kendisinden kelimeler katmak suretiyle ayetleri yeni bir terkipte tefsir ettiği görülmektedir. Âlûsî, bazen aldığı bu nakillerin kaynağını gösterse de çoğu yerde buna işaret etmemektedir.²

Ebussuûd Efendiin tefsirine kaynaklık eden eserlere Fahreddin Râzî'nin Mefâtihü'l-gayb adlı eserini de ekleyebiliriz. Ebussuûd Efendi'in eserine üç eserden yaptığı nakilleri inceleyeceğiz:

2.3.1. el-Keşşâf'tan Yaptığı Nakillere Örnekler

Ebussuûd Efendi'nin el-Keşşâf'tan yapmış olduğu nakillerde rivayetler önemli bir yekun teşkil eder. Bunun arkasından belagat ve dil bilgisine ait olan nakiller gelmektedir. Ebussuûd Efendi, el-Keşşâf'tan yaptığı nakillerde Zemahşerî'nin itizâlî yorumlarına ise pek itibar etmemiş ve eserinde bu görüşlere yer vermemiştir.

Örnek 1: Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 30. ayetini tefsir ederken Zemahşerî'den nakil yapmıştır. Bu ayetin tefsirinde Zemahşerî'nin "*Bir vakit Rabbin meleklere: "Ben," dedi, "çamurdan bir beşer yaratacağım."*³ ayetinde şöyle dediğini belirtir:

"Eğer sen, meleklerin henüz beşerin ne olduğunu bilmedikleri ve öyle bir şey bilmedikleri halde Allah'ın onlara beşerden söz etmesi doğru olur mu? dersen cevap olarak derim ki; Allah, meleklere gerçekte "Ben öyle bir mahluk yaratacağım ki, sıfatları şöyle şöyle olacak" demiş fakat olayı hikaye ederken kısaltarak yalnız beşerin adını söylemekle iktifa etmiş olabilir" şeklindeki

¹ Aydemir, s. 89; Ateş, s. 457.

² Ateş, s. 457.

³ Sad, 31/71.

açıklamasını ismini açıkça söyleyerek nakleder.¹

Örnek 2: Ebussuûd Efendi, *"Her kim de, hidâyet yolu kendisine iyice belli olduktan sonra, Resulullah'a muhalefet eder ve müminlerin yolundan başka bir yola tâbi olursa, Biz onu döndüğü yolda bırakırız. Fakat âhirette kendisini cehenneme koyarız. Orası ne fena bir varış yeridir!"* şeklinde Nisa sûresi 115. ayetinin tefsirinde "Bu ayet, icmânın hüccet olmasına ve ona muhalif davranmanın haramlığına delalet etmektedir" demiştir ki bu kısım tamamen el-Keşşâf'tan alınmıştır.²

Örnek 3: Ebussuûd Efendi, *"Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, sizden önceki Ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helâldir."* mealindeki Mâide sûresinin 5. ayetini tefsir ederken Zemahşerî'ye göre ayette geçen "el-muhsenat/المحصنات" kelimesinin manasının hür ve iffetli kadınlar olduğunu belirtir.³

2.3.2. Envârü't-tenzil'den Yaptığı Nakillere Örnekler

Ebussuûd Efendi, Beyzavî'den isim tasrih etmeden birçok nakillerde bulunmuştur:

Örnek 1: Ebussuûd Efendi, *"Mûsâ'ya Kitap ve Furkan'ı verdik, ta ki doğru yolda yürüyebilesiniz."* mealindeki Bakara sûresi 53. ayetinin tefsirinde Envârü't-tenzilden nakil yapmış ve şöyle demiştir:

"Tevrat, hem ilahi bir kitaptır, hem de hak ve bâtlın arasını ayıran bir hüccettir. Bir görüşe göre ise Furkan; davada hak ile bâtılı, küfür ile imanı ayıran bir mucizedir. Diğer bir görüşe göre ise Furkan; helal ile haramı ayıran şeriattır yahut Musa (a.s.) ile düşmanın arasını ayıran ilahi yardım ve zaferdir. Tıpkı

¹ Aydemir, s.90; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1977, I, 271; İrşad, I, 110; Akın, I, 184.

² Aydemir, s.103; Zemahşerî, I, 563; İrşad, II, 198, Akın, III, 1425.

³ Aydemir, s. 107; Zemahşerî, I, 565; İrşad, II, 240, Akın, IV, 1561.

kendisiyle Bedir günü kastedilen "Furkan günü/yevme'l-furkan"¹ ayetinde olduğu gibi.²

Örnek 2: Ebussuûd Efendi, "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele! " mealindeki Bakara sûresinin 155. ayetini tefsir ederken Envârü't-tenzilden nakil yapmakta ve şöyle demektedir:

"İmam Şafiî'den rivayet olunduğuna göre: Bu ayetteki korkudan maksat Allah korkusu; açlık, Ramazan orucu; malların azaltılması zekât ve sadakalar; canların azaltılması hastalıklardır; meyvelerin azaltılması da küçük çocukların ölümüdür." şeklindeki tefsirinden sonra Hz. Peygamber'in "Bir kulun çocuğu öldüğü zaman Allah meleklerine: Kulunun çocuğunun ruhunu kabzettiniz mi? diye sorar. Onlar da; evet cevabını verirler. Allah, kulunun feryat ve çarpınma yerine hamdettiğini görünce; "ona Cennet'te bir ev yapın ve adına "hamd evi" adını verin" diye emreder." şeklindeki hadisini zikreder.³

Örnek 3: Ebussuûd Efendi, "Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir." mealindeki Maide sûresinin 89. ayetini tefsir ederken yine Envârü't-tenzilden nakil yapmaktadır. Buna göre Allah'ın, herhangi bir kayıt koymaksızın kim olursa olsun köle azadını Murad buyurduğunu, İmam Şafiî'ye göre ise "katl" keffaretine kıyasla azad edilecek kölenin mü'min olması gerektiğini belirtir. Ayetteki "ev/أو"

edatından dolayı ise ayetteki keffaretlerden birini seçmenin mükellefe ait olduğunu belirtir.⁴

¹ Enfal, 8/41.

² Aydemir, s. 93; Beyzavî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 62; İrşad, I, 134; Akın, I, 240.

³ Aydemir, s. 97; Beyzavî, I, 96; İrşad, I, 221; Akın, I, 448.

⁴ Aydemir, s. 98-99; Beyzavî, I, 281; İrşad, II, 310; Akın, IV, 1738.

2.3.3. Mefâtîhü'l-gayb'dan Yaptığı Nakillere Örnekler

Ebussuûd Efendi, yukarıda zikrettiğimiz iki kaynağa ek olarak Fahreddin Râzî'den de isim tasrih etmeden birçok nakillerde bulunmuştur:

Örnek 1: Ebussuûd Efendi, "*Rabbin meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* mealindeki Bakara sûresi 30. ayetini tefsir ederken ayetteki "melekler" kelimesiyle ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Mefâtîhü'l-gayb'dan aynen şu rivayeti nakleder: "Sema (ağırlığından) gıcırdamaktadır ve gıcırdamak hakkıdır. Onda bir ayak basacak yer yoktur ki, orada rükû veya secde eden bir melek bulunmasın". Ebussuûd Efendi, daha sonra yine meleklerin çokluğuyla ilgili uzun bir rivayete yer verir ki bu rivayet aynen Mefâtîhü'l-gayb'da geçmektedir.¹

Örnek 2: Ebussuûd Efendi, "*Tuttular, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere tâbi oldular.*" mealindeki Bakara sûresinin 102. ayetini tefsir ederken Mefâtîhü'l-gayb'dan naklen şöyle demektedir:

"Dendi ki, şeytanlar hadiseler hakkında birtakım malumatlar edinirler ve bunun birine yüzlerce yalan karıştırarak gizlice bu yalan haberleri yayarlar ve buna aracı olarak kâhinleri seçerler, yapacakları telkinleri bunlara yaparlardı. Bu kâhinler bunları tedvin ettiler, bu bilgilerle türlü türlü sihir ve efsun kitapları meydana getirip bunları insanlara öğrettiler. Bu iş Süleyman (a.s.) zamanında çok meşhur oldu ve cinlerin gaybı bildiği bile iddia edildi. Hz. Süleyman'ın bu ilim sayesinde, insanlara, cinlere, kuşlara ve rüzgârlara hükmettiği ve bu sayede mülkünün kemale erip tamam olduğu söylentileri çıktı"²

Örnek 3: Ebussuûd Efendi, "*Allah o İlâhtır ki Kendinden başka tanrı yoktur. Hay O'dur, kayyûm O'dur.*" Mealindeki ayetin tefsirinde yine Mefâtîhü'l-gayb'dan nakillerde bulunmaktadır. Önce gerekli gramer izahlarını yaptıktan sonra aslında Mefâtîhü'l-gayb'da geçmesine rağmen "denildi ki" diyerek kaynak belirtmeden şöyle bir rivayeti nakleder: "Rivayet edildiğine göre, Necran Hıristiyanlarından bir heyet gelmiştir. Bunlar altmış süvari olup içlerinden on dört tanesi ileri gelenlerindendi.

¹ Aydemir, s. 99-100; Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir -Mefatihü'l-gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 160; İrşad, I, 108; Akın, I, 182.

² Aydemir, s. 100; Râzî, III, 203; İrşad, I, 171; Akın, I, 333.

Yine içlerinden üç kişi ise en büyüklerinden kimselerdi. Bunlardan birisi emirleri ve meşveret sahibi olan "el-Âkîp" dedikleri Abdül-Mesîh; diğeri vezirleri olan Seyyid; üçüncüsü de başpiskopos ve bilginleri olan el-Eyhem'dir.¹

2.4. Rivayet Yönünden Tefsiri

Ebussuûd Efendi'nin tefsirini rivayet yönünden inceleyecek olursak, tefsirinde ilk olarak rivayet açısından Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini zikredebiliriz. İslam'ın ilk zamanlarından itibaren Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine büyük önem verilmiştir. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, birçok âlim tarafından da en güzel tefsir metodu kabul edilmiştir.²

Ebussuûd Efendi, bu yöntemi, bir ayetin manasını açıklamak³ veya bir ayetin manasını teyid⁴, tercih ettiği bir manayı takviye etmek⁵, bir kelimenin lügat manasını izah⁶ etmek için bu yola başvurmuştur. Ebussuûd Efendi, yine aynı yöntemi gramer açısından bir ayeti tahsis etmek⁷, nehiy manasında ihbar⁸, bedel⁹, hal¹⁰ ve mübalağa¹¹ manasında kullanmıştır.

Ebussuûd Efendi, rivayet yönüyle Kur'an'ın sünnet ile tefsirine başvurmuştur. Zira sünnet, Kur'an'dan sonra dinin ilk kaynağıdır. İmam Şafîi'nin de belirttiği üzere Hz. Peygamber'in verdiği her hüküm, Kur'an'dan anladığı şeye bağlıdır ve dolayısıyla Kur'an'ın sünnet ile tefsiri, tefsir ilmi açısından önemli bir metottur. Nitekim Ebussuûd Efendi de

¹ Aydemir, s. 102; Râzî, a.g.e., VII, 154; İrşad, I, 331; Akın, II, 767.

² Aydemir, s. 110.

³ İrşad, I, 78.

⁴ İrşad, I, 99.

⁵ İrşad, I, 132.

⁶ İrşad, I, 152.

⁷ İrşad, I, 78.

⁸ İrşad, I, 96.

⁹ İrşad, I, 128.

¹⁰ İrşad, I, 222.

¹¹ İrşad, I, 140.

tefsirinde bin kadar hadis kullanmıştır. Bu yönüyle İrşâdü'l-akli's-selîm, makbul rivayet tefsirleri arasında yer almaktadır.¹

Ebussuûd Efendi, Kur'an'ın sünnet ile tefsirini bir veya birden fazla ayetin tefsiri olarak², nüzûl sebebiyle ilgili olarak³, fikhî bir hükme esas olarak⁴ ve ayete verilen manayı teyid için⁵ kullanmıştır. Ebussuûd Efendi, yine aynı yöntemi gramer açısından⁶ ve kelimelerin lügat manalarını izah için kullanmıştır.⁷

Ebussuûd Efendi, ayrıca kıssalarla ve Hz. Peygamber devrinde gerçekleşen olaylarla ayetleri tefsir etme yoluna gitmiştir.⁸

2.5. Dirayet Yönünden

Ebussuûd Efendi, gerekli yerlerde ahkâm açısından ayetleri tefsir etmiştir. Ahkâmla ilgili ayetleri, bazen hiçbir mezhep imamının görüşüne⁹, bazen bir¹⁰, iki¹¹ veya üç¹² mezhep imamının görüşüne, bazen ehl-i sünnet dışındaki mezheplerin¹³, bazen de takipçisi olmayan mezhep imamlarının görüşlerine¹⁴ yer vererek tefsir etme yoluna gitmiştir.

Ebussuûd Efendi, kelamla ilgili meselelere de tefsirinde yer vermiştir. Kelam ilmi açısından ayetleri tefsir ederken bazen Maturudî'nin görüşüne¹⁵, bazen Cübbaî'nin görüşüne¹, bazen Rafizî ve Mutezile'nin

¹ Aydemir, s. 116.

² İrşad, I, 149, 179.

³ İrşad, I, 156.

⁴ İrşad, II, 6.

⁵ İrşad, I, 160.

⁶ İrşad, I, 150.

⁷ İrşad, I, 177.

⁸ İrşad, I, 144; İrşad III, 195.

⁹ İrşad, II, 164.

¹⁰ İrşad, I, 256.

¹¹ İrşad, II, 65.

¹² İrşad, II, 239.

¹³ İrşad, II, 132.

¹⁴ İrşad, II, 167.

¹⁵ İrşad, III, 209.

görüşlerine², bazen de Mutezile'nin görüşüne³ yer verip onu iptal etme yollarını kullanmıştır.

Ebussuûd Efendi, dirayet açısından hadisle ilmi açısından değerlendirebileceğimiz açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre; bazen sûre veya bazı ayetlerin fazilet ile ilgili uydurma hadislere⁴, bazen belirli bazı sûrelerin fazileti ile ilgili sahih hadislere⁵, bazen sûrelerin veya bazı ayetlerin fazileti ile ilgili olmayıp sahih⁶, hasen⁷, zayıf⁸ hadislere yer vermiştir.

¹ İrşad, I, 220.

² İrşad, I, 32.

³ İrşad, III, 124.

⁴ İrşad, IV, 24.

⁵ İrşad, II, 264.

⁶ İrşad, IV, 45.

⁷ İrşad, IV, 218.

⁸ İrşad, I, 305

BÖLÜM 3: EBUSSUÛD EFENDİ'NİN AHKÂM AYETLERİNİ YORUM METODU

3.1. İbadetle İlgili Yorumları

İbadet, niyete bağlı olarak, yapılmasında sevap kazanılan, Allah'a yakınlık manasında bizi O'na yaklaştıran belirli bir düzen ve tertip içerisinde yapılan fiillere denir.¹ İbadetler, namaz ve oruç gibi bedenle yapılan ibadetler, zekât gibi mal ile yapılan ibadetler, hac gibi hem beden hem de beden ile yapılan ibadetler olmak üzere üç kısımda değerlendirilebilir.

Aşağıda Ebussuud Efendi'nin yukarıda zikri geçen ibadet çeşitleriyle alakalı yapmış olduğu yorumlara değinmeye çalışacağız.

3.1.1 Korku Namazı

Savaşlarda düşman korkusu veya sel, yangın, yırtıcı hayvan gibi bir engelle karşılaşılması durumunda kılınması söz konusu olan namaza, korku namazı denir.² Namazın bu şekilde savaşlarda bile kılınması, İslam dininde namaza verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Korku namazı, ayet ve hadislerle sabittir. Namazın kılınışını ise şöyle anlatabiliriz: Cemaatin bir kısmı ilk rekâta imama uyarken diğer kısmı düşman karşısında bekler. İmama uyan cemaat ilk rekâtın ikinci secdesinden veya teşehhüt miktarı oturuştan sonra cepheye döner. Cephede olan diğerleri gelir ve imama ikinci rekâta uyar ve namazın geri kalan kısmını imamla tamamlar ve cepheye dönerler. İmam, tek başına selam vererek namazı bitirir. Namazın ilk kısmını kılan grup, cepheden tekrar gelir ve namazlarını kıraatsiz olarak tamamlarlar. Namazı kıraatsiz olarak tamamlamalarının sebebi ise, lâhik³ hükmünde olmalarındandır. İlk grup namazını tamamladıktan sonra diğer grup gelir, onlar namazlarını

¹ Ferhat Koca, "İbadet", *DİA*, IXX, 240.

² Aliyyü'l-Karî, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi kitâbi'n-nukâye*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997, I, 465.

³ İslâm fıkında namaza imamla başlayıp, zorunlu olarak veren sonra yeniden uyana "lâhik" denir. Heyet, *Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali*, Numune Matbaacılık, İstanbul 2000, I, 284.

kıraatle tamamlayıp tekrar cepheye dönerler. Bu grubun namazı kıraatle kılmalarının sebebi ise, mesbûk¹ olmalarındandır. Eğer cemaat namazlarını tamamlamak için imamın yanına geliş gidişlerinde sıkıntı veya tehlike varsa buldukları yerde de namazlarını tamamlayabilirler.²

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 239. ayetinde geçen "Eğer bir korku halinde iseniz, yaya olarak veya binek üzerinde namaz kılın. Fakat güvenliğe çıktığınızda, bilmediğiniz şeyleri size öğreten Allah'ın öğrettiği gibi ibadetinizi ifa edin!" kısmında düşmandan veya başka şeylerden korkulması halinde duruma göre namazların yaya olarak veya binekli olarak kılınması gerektiğini, az bir vakit de olsa durmak mümkün olduğunda ise bunu ihmal etmemenin gerektiğini ifade eder. Ebussuûd Efendi, İmam Şafî'nin kılıçla vuruşurken bile namazın edasına cevaz verdiğini söyler.³ Ayetin devamında Ebussuûd Efendi, korku halinin kalkmasıyla güven durumu hâsıl olduğunda, namazın emniyet halinde kılındığı şekilde kılınması gerektiğini, ayette "أَقِيمُوا الصَّلَاةَ" yerine "فَاذْكُرُوا اللَّهَ" denmesinin sebebinin

namazın rükünlerinin büyük kısmının zikir olmasından kaynaklandığını belirtir. Ebussuûd Efendi, ayette geçen "bilmediğiniz şeyleri size öğreten Allah'ın öğrettiği gibi" ifadesinin, daha önce bilmediğiniz hükümleri, ibadetleri, bunun yanında korku ve emniyet halinde namazın nasıl kılınacağını size bildiren Allah'a şükredin manasında anlaşılabileceğini söyler.⁴

3.1.2 Namazda Kiblenin Tayini

Ebussuud Efendi, namazda kible tayiniyle ilgili Bakara sûresi 115. ayetinde, önce ayetin sebab-i nüzûlünün Abdullah b. Ömer'e göre; yolcuların binek sırtındayken kıldıkları namaz hakkında indiğini, diğer bir rivayete göre ise bu ayetin kibleyi tayin edememiş ve sonradan kible

¹ İmama namazın başında değil, ortasında veya sonunda uyan kimseye "mesbûk" denir. TDVİ, I, 282.

² Aliyyü'l-Karî, I, 466-469.

³ Aliyyü'l-Karî, I, 469.

⁴ İrşad, I, 282; Akın, II, 636.

hususunda yanıldığını anlayan bir cemaat hakkında nazil olduğunu söyler. Ebussuûd Efendi, bu rivayete göre namaz kılarken kibleyi zann-ı galiple bulamayan kimse namaz bittikten sonra yanıldığını anlasa bile bu kişinin namazının olacağını söyleyerek, görüşünü de belirtir.¹

Namazda kibleye yönelmeyle ilgili olarak Bakara sûresi 144. ayetinde geçen "*Haydi yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir!*" kısmında "Kâbe" yerine "Mescid-i Haram" kelimesinin kullanılmasını; namaz kılarken Kâbe'ye değil de Mescid-i Haram tarafına dönülmesinin yeterli olduğunu, bunda da Kabe'ye yakın olanlar için olmasa bile uzak diyarlarda olanlar için bir kolaylık olduğunu belirtir.²

3.1.3. Oruç

Oruç, Farsça'daki "rûze" kelimesinin Türkçe'ye intikal etmiş halidir. Arapça'da ise "savm" ve "sıyâm" kelimeleriyle ifade edilen oruç, kelime manası olarak "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek" manalarına gelmektedir.³

Oruç, fikhî manada fecrin doğmasından güneşin batmasına kadar, Allah'a itaat niyeti ile orucu bozan yeme, içme ve cinsî birleşme gibi şeylerden uzak durmaktır.⁴

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 183. ayetinde geçen "*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı*" kısmında orucun kelime ve ıstılahî tanımını yaptıktan sonra orucun bütün ümmetlere farz kılınmasının orucu teyid, teşvik ve muhatapları teselli için olduğunu, çünkü bir şey umumi olduğunda, o şeyin yapılması, insanlar için daha kolay olur diyerek ahkâma psikolojik bir yorum katmaktadır.

Orucun eski ümmetlerin orucuna benzerliğinin farzîyet, miktar veya vakit açısından olabileceğini belirttikten sonra, bir rivayete göre Ramazan orucunun Yahudi ve Hıristiyanlara da farz kılındığını belirtir. Yahudilerin bir

¹ İrşad, I, 184; Akın, I, 366.

² İrşad, I, 215; Akın, I, 434.

³ TDVİ, I, 381.

⁴ Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslam*, Huzur Yayınevi, İstanbul s. 628-629.

ay orucu, firavunun öldüğü güne hasrederek tek güne indirdiklerini ve bunda bile yalan söylediklerini çünkü Firavunun öldüğü günün, Âşûra günü olduğunu söyler. Hıristiyanların ise, yine Ramazan orucu tuttıklarını fakat bir sene, oruç şiddetli sıcakların yaşandığı günlere denk gelince Hıristiyan âlimlerin orucu yazla kış ortasına yani ilkbahara aldıklarını, keffaret olarak da buna bir on gün ilave ettiklerini daha sonra ise toplu ölümler baş gösterince keffaret olarak bu oruca bir on gün daha ilave ederek orucu elli güne çıkardıklarını belirtir.¹

Ebussuûd Efendi, yukarıdaki ayetin arkasından gelen 184. ayette geçen "*Sizden her kim o günlerde yolcu olursa*" kaydının, oruç günlerinde günün bir kısmı geçtikten sonra yolculuğa çıkan kimsenin, orucunu bozamayacağına işaret olduğunu söyler. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen de konuyla ilgili olarak sefere çıkmış bir kimsenin orucunu bozması halinde kendisine keffaret değil kaza lazım geleceğini, dolayısıyla Ebussuûd Efendiin de belirttiği üzere oruçlu bir kişinin sefere çıktıktan sonra orucunu bozamayacağını belirtir.²

Ayette geçen "*tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar*" kısmında ise, hastalık veya yolculuk halinde bulunanların, Ramazan ayında tutamadıkları orucu başka bir günde kaza edebilmelerinin onlar için bir ruhsat olduğunu belirtir. Fakat bir görüşe göre bunun bir ruhsat değil emir olduğunu dolayısıyla bu günlerde hasta veya yolculukta olanların oruç tutmayıp bunu başka günlerde kaza etmelerinin farz olduğunu, bu görüşün de Zahirîler'e ve Sahabe'den Ebu Hureyre'ye ait olduğunu belirtir.

Bakara sûresi 184. ayetinin devamında Ebussuûd Efendi, ayette geçen "*oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir*" kısmında; ilk zamanlarda oruç tutabilenlerin orucu tutmadıkları takdirde, tutamadığı günler için fidye verme ruhsatı uygulandığını, daha sonra ise bunun bu ayetle birlikte kalktığını belirtir. Yine ayette geçen "yutikûne" kelimesinden fidye ruhsatından ancak orucu çok zorlukla tutabilenlerin

¹ İrşad, I, 241; Akın, II, 524.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 297.

yani çok yaşlı olanlar ve iyileşemeyen hastaların faydalanabileceğini söyler.

“Yutîkûne” fiili if’al babından “İtâka” manasında bir fiildir. “Takat” esasında bir şeye vüsu (genişlik, kolaylık) ile güç yetirmek manasına gelse de “vüsu” ile “takat” arasında fark vardır. “Vüsu” bir şeye kolaylıkla güç yetirmek manasına gelir, takat ise güç yetişmek, gücü tükenmek, zor dayanmak hatta dayanamamak manasınadır ki buna “tatvîk, tatavvuk, tatayyuk, ichad” denilir. Bu bakımdan “itâka” burada, ya “istitaa/ gücü yetmek” ya da “tatvîk/ gücü tükenmek” manasına gelecektir. “İstitaa” manasına alınırsa “oruca gücü yetenler fidye versinler” manası anlaşılır ki bu da aklen çelişki arz eder. “Tatvîk, gücü tükenmek” manasında alacak olursak mana anlaşılır hale gelmektedir. Yani “oruca güç yetiremeyenler bir fakir doyumu kadar fidye verirler” manası anlaşılır ki bu da gerçeğe en uygun mana olmaktadır.¹

Tefsirciler arasında “itâka”yı güç yetirme manasına yorumlayarak, ayetin tefsirini; orucu muhayyer bir vücupla, sağlıklı ve mukim olana da yorulmasını mümkün görenler bulunmuş fakat bunun “*Sizden her kim o aya yetişirse onda oruç tutsun*”² ayetiyle tamamen neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir.³ Farklı bakış açıları bulunsa da âlimlerin çoğunluğu buradaki “itâka” kelimesinin gücü yetmek, kolayca yapabilmek manasında değil, oruca zor dayanmak, yani hem eda hem de kaza durumuna göre devamlı bir mazeret sebebiyle dayanamamak manasına geldiğini kabul etmişlerdir. Ramazan ayında oruç tutamayanların fidye vermeksizin daha sonra kaza etmesi gerektiğini, ancak iyileşme ümidi bulunmayan ve çok yaşlı kimselerin ruhsat olarak fidye vermekle yükümlü olduğu noktasında ahabdan aksi rivayet edilmeyen bir icma’ oluşmuştur.⁴

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1935, I, 632.

² Bakara, 2/185.

³ Yazır, I, 636.

⁴ Yazır, I, 638.

Ebussuûd Efendi, oruç tutulamaması halinde yaşlılar ve iyileşme ümidi bulunmayan hastalar için fidye miktarının, Irak ulemasına göre buğdaydan yarım sa',¹ diğerlerinden (hurma, kuru üzüm, arpa) ise bir sa' olduğunu; Hicaz ulemasına göre ise buğdaydan bir müd² olduğunu belirtir.³

3.1.4. Haccın Farz Olduğu Kimseler

Ebussuûd Efendi, Al-i İmran sûresi 97. ayetinde geçen "*Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır*" kısmında ayette geçen "sebil" kelimesinin haccetmek için gerekli olan mal, zenginlik ve diğer imkânlar manasında olduğunu belirtir. Ebussuûd Efendi, ayetteki "*sebil*" kelimesinin manalarını açıklamak için Enes b. Malik ve Abdullah b. Ömer'in rivayetlerini zikreder. Bu rivayetlerde geçtiği üzere Hz. Peygamber'in "*sebil*" kelimesinin manası kendisine sorulduğunda söz konusu iki rivayette de "binek ve yiyecek" şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir. Ebussuûd Efendi, ulemanın çoğunluğunun bu görüşte olduğunu, İmam Şafi Şafi'nin ise ayetin zahirine bakarak, bedel suretiyle hacca gideceklerin ücretini karşılamaya gücü yeten sakat kimselerin üzerine de haccın farz olduğunu söylediğini belirtir. Ebussuûd Efendi, zahire göre Hz. Peygamber'in rivayette beden sağlığına değinmemesi, bu hususun belirtilmesine gerek kalmayacak kadar açık olmasından kaynaklandığını, gücü yeten insanı ulaştıracak olanın "*sebil*" yani imkân olduğunu, bunun ise beden sağlığı olmadan düşünölemeyeceğini söyler. Ebussuûd Efendi, Abdullah b. Zübeyr'e göre, yürüyerek hacca gidebilenlere de haccın farz olduğunu; İmam Malik'in mezhebine göre ise kişi, kendi bedenine ve gücüne güveniyorsa haccetmesi gerektiğini söyler. Ebussuûd Efendi, yine İmam Malik'e göre, haccın kişinin gücüne göre farz olacağını, bazen sefere gücü yetmeyen kimsenin, yiyecek ve binek

¹ Dirhem; üç gramdır. Sa' ise bin kırk dirhem buğday veya arpa alır bir ölçektir (3120 gr) sekiz rıtlı bağdadîye müsavidir. Buna "sa' irakî" de denir. Hanefiyece muteber olan da budur. Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahat-ı fıkhiyye kamusu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1971, IV, 125.

² Müd; 260 dirhemlik bir kaptır. Bir müd, bir sa'ın dörtte birine müsavidir, yani 260 dirhemlik bir mîyardır. (780 gr) Kamus, IV, 126.

³ İrşad, I, 241; Akın, II, 526-527.

bulabileceğini, bazen de sefere gücü yeten kimsenin yiyecek ve binecek bulamayabileceğini belirtir. Ebussuûd Efendi, Tabiinden Dahhâk'a göre ise hac yolunda ücretle çalışıp ihtiyaçlarını karşılayabilen kimsenin de hacca gücü yeten kimselerden sayılabileceğini belirtir.

Görüldüğü üzere Ebussuûd Efendi, bu ayetin yorumunda hadislerden deliller getirmiştir. Devamında ise İmam Şafi Şafîî, İmam Malik, Sahabe ve Tabiîn'in görüşlerine yer vererek yorumuna genişlik ve derinlik katmıştır.¹ Ebussuûd Efendi'nin Hanefî mezhebinden olmasına rağmen, ayetlerin ahkâmını açıklarken sadece Hanefî mezhebiyle yetinmediğini görmekteyiz.

3.1.5. Haccın Vakti

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 197. ayetinde geçen "*Hac mâlum aylardadır*" kısmında, hac vaktinin insanlar arasında eskiden beri bilinen aylar olduğunu, bunların ise Şevval, Zilka'de'nin tamamı ve biz Hanefilere göre Zilhicce'nin ilk on günü; Şafîlilere göre Şevval, Zilka'de ve zilhicce ayının ilk dokuz günü ve bayram gecesi; İmam Malik'e göre ise Şevval, Zilka'de ve Zilhicce ayının tamamının olduğunu söyler.

Ebussuûd Efendi, İmam Malik'e göre, Zilhicce ayının ilk on gününden sonra umre yapmanın mekruh olduğunu, bunun nedeninin ise İmam Malik'in Zilhicce ayının tamamını hac aylarından sayması olduğunu belirtir. İmam Ebu Hanife'nin Şevval ayından önce hac için ihrama girmeyi sahih görse de mekruh saydığını söyler.

Ayette "aylar" kelimesinin çoğul şeklinde kullanılması ve çoğulun en azının üç olmasına rağmen iki ay ve üçüncü aydan bir kısmının hac ayları olarak sayılmasının nedenini, ya ayın bir kısmının hepsinin yerine sayılmasından ya da ikiden fazlası için burada çoğul kelimesinin kullanılmasına bağlamaktadır.²

¹ İrşad, II, 7; Akın, II, 936-937.

² İrşad, I, 250; Akın, II, 554-555.

2.1.6. Hedy Kurbanı

Allah'a yaklaşmak için veya ihramlıyken hac esnasında ihram yasaklarından birinin ihlal edilmesinden dolayı kesilmek üzere Harem'e götürülen kurbanı denir.¹ Bu durumda kurbanın kendisi gönderilebileceği gibi bedeli kadar para da gönderilebilir. Hedy kurbanı deve, sığır, koyun veya keçi cinsinden olabilir. Deve beş, sığır iki, koyun veya keçi ise bir yaşında olmalı veya gösterişli ise altı ayını doldurmuş bulunmalıdır. Kurbanların erkeği ile dişisi birdir. Kurbanda aranan şartlar bunlarda da aranır. Hac veya umre için ihrama giren kimsenin, nafile olarak, Harem-i Şerif'te keseceği her cins kurban da birer hedy kurbanıdır.²

Hedy kurbanı, nafile ve vacip olmak üzere ikiye ayrılır:

Nafile olan hedy: Allah'a yakınlaşmak maksadıyla hac veya umre yapan kimsenin kestiği kurbandır. Bu şekilde hac veya umre maksadıyla Mekke'ye yönelen kimsenin kurban kesmesi müstehab görülmüştür.³

Vacip olan hedy: Bu kurban; adak kurbanı, kıran ve temettü haccı yapanın keseceği şükür kurbanı veya haccın vaciplerinden birini terk etme yahut ihram yasaklarından birini ihlal etme durumlarında kesilir. Bu kurbanı kesme imkânı olmayanlar hacda üç gün, memleketlerine döndüklerinde ise yedi gün olmak suretiyle on gün oruç tutarlar. Harem bölgesinde oturanlar ise bu kurbanı kesmezler.⁴

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 196. ayetindeki "Eğer engellenecek olursanız, o durumda kolayınıza gelen bir kurban gönderin" kısmında geçen "engellenme" manasında "ihzar, فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ" kelimesinin manasını

açıkladıktan sonra İmam Malik ve İmam Şafiî'ye göre engellenmenin düşman tarafından engellenmek olduğunu söyler. Çünkü İmam Şafiî ve Malik'in bu ayetin, Müslümanlar'ın Hudeybiye'deyken Mekke'ye

¹ Salim Öğüt, "Hedy Kurbanı", *DİA*, XVII, 156.

² Merginanî, *Hidaye Şerh-i Bidayeti'l Mübtedi*, Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, I, 219

³ Öğüt, XVII, 156.

⁴ Öğüt, XVII, 156.

girmelerinin engellendiği esnada nazil olduğunu söylediklerini, İmam Ebu Hanife'ye göre ise burada engellemenin/ihsarın, düşman olsun hastalık olsun her türlü engellenme olduğunu söyler. Hemen arkasından ise âlimlerin çoğunluğunun re'yine göre, hac ve umreden alıkonulan kimsenin bu durumda ihramdan çıkmak istediği takdirde bulunduğu yerde deve, siğir ve koyundan kolayına geleni kesip ihramdan çıkabileceğini belirtir. Hanefilere göre ise, o kurbanı Harem'e göndermesi gerektiğini, kurbanı gönderdiği kimseyle de kurbanı kesmesi için bir gün ve bir vakit belirleyip o gün ve vakit geldiğinde kurbanın kesildiğine kanaat edince ihramdan çıkabileceğini belirtir. Bunun delilinin de "*Kurbanlık, yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin*" ayeti olduğunu söyler. Hanefi mezhebinin dışındaki çoğu ulema ise "*kurban yerine varıncaya*" kadar emrini, Harem bölgesi olsun veya olmasın, ihramlı olanın bulunduğu yerde kurbanın kesilmesi anlamında yorumladıklarını ve delillerinin de Hz. Peygamber'in Harem bölgesi dışında olan Hudeybiye'de kurban kesmesi olduğunu belirtir. Hanefilerin buna karşı delilinin ise Hudeybiye'nin Harem sınırları içinde sayılmasıdır. Bunu teyid olarak Ebussuûd Efendi, İbn Şihab ez-Zührî ve Muhammed Vakıdî'nin Hudeybiye'nin Harem sınırları içinde olduğuna dair görüşlerine yer vermektedir.¹

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 196. ayetinin devamında geçen "*Kurbanlık temin edemeyen kimse, üç gün hacda yedi gün de döndüğünüz zaman memleketinde olmak üzere tam on gün oruç tutar*" kısmında öncelikle hac günlerinden maksadın, hac aylarındaki yapılan umre ihramı ile hac ihramı arasındaki zaman olduğunu, Şafii'ye göre ise bu günlerden maksadın, hac ihramından sonra ihramdan çıkmadan, bayramdan önce hac menasikiyle meşgul olunan günler olduğunu belirtir. Daha sonra ayette Hedy kurbanı bulamayan kimsenin tutması gereken orucu açıklamaya başlar ve şöyle der: Bu üç günden en faziletlisi Zilhicce'nin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günleridir. İmam Şafii'nin iki görüşünden birine göre ise ailesine döndüğünde bu üç gün orucu tutar. Kalan yedi gün ise hac ibadeti tamamen bittikten sonra tutulur. Yine Şafii'nin iki görüşünden birine göre

¹ İrşad, I, 249; Akın, II, 550-551.

ise haccı bitiren kimse kalan yedi günü ailesinin yanına döndükten sonra tutar. Ebussuûd Efendi, kurban temin edemeyen kimselerin tutması gereken on günlük orucun zamanını açıkladıktan sonra ayetin devamında geçen "*işte bu günler tam on gün eder*" ifadesinin, on günlük orucun gün olarak ayrı ayrı ve toplamının bilinmesini belirtmek için olduğunu belirtir. Başka bir deyişle bunda üç gün veya yedi gün şeklinde bir muhayyerliğin söz konusu olmadığını söyler. Bu hesabın bu kadar açık olarak verilmesinin sebebinin ise hesap bilmeyen o gün insanlarını uyarmak ve muhayyerlik ihtimalini ortadan kaldırmak için olduğunu ifade eder.¹

3.1.7. Safa ile Merve Arası Sa'y

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 158. ayetinde Safa ile Merve tepesinin sa'y edilmesi "biz Hanefîlere göre vaciptir" dedikten sonra bunun Şafiî ve Malikîlere göre rükün olduğunu belirtmektedir.²

3.2. Aile Hukuku İle İlgili Yorumları

Aile, bir ferdin bir ferde kan, süt ve evlilik bağıyla bağlandığı fertlerden meydana gelir. Hukukun, bu geniş alanda şahısların karşılıklı münasebetlerini, hak ve vazifelerini düzenleyen kısmına "aile hukuku" denir.

Aile, en eski içtimaî müesseselerden biridir. Millî birlik ve ahlakın devamı, sağlam bir aile yapısına bağlıdır. İşte bu sebeple İslam hukuku, aileye büyük önem vermiş, aile ilişkilerini düzenleyen birçok hüküm ve kaide vazetmiştir.³

Bu bağlamda, Ebussuûd Efendiin aile hukukuna giren evlilik, boşama, mehir, iddet, îlâ ve nafaka gibi konularda getirmiş olduğu yorumları ele almaya çalışalım.

¹ İrşad, I, 250; Akın, II, 552-553.

² İrşad, I, 223; Akın, I, 456.

³ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, I, 281.

3.2.1. Müşrik Kadınların Nikâhlanması

İslam hukukuna göre, evlenecek şahıslar arasındaki din farkı, prensip olarak evlenme engeli olarak kabul edilir. Bu hükmün istisnası ise Müslüman erkekle evlenecek olan ehl-i kitap kadındır. Kur'an'da "müşrik" kelimesi başka bir sıfat eklenmeden geçerse "putperest" manasına anlaşılır. Birçok ayette kâfirler, "ehl-i kitap ve müşrikler" şeklinde geçmekte ve bu şekilde sınıflandırılmaktadır. Diğer gayr-i müslim kadınların Müslüman erkeklerle aralarındaki din farkı, prensip olarak evlenme engelidir. İslam hukukçuları, Sabî, Mecusî, Samirî gibi gayr-i Müslim kadınların müşrik mertebesinde olduklarını söylemişler ve Hıristiyan ve Yahudiler dışındaki kadınların Müslüman erkekle evlenemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bunu ise ehl-i kitap dışındaki kadınların semavi bir kitapları olmamasına dayandırmışlardır.¹

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 221. ayetinde geçen "*Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin!*" kısmında ayette geçen "لَا تَنْكِحُوا"

kelimesinin bir kıraatte "لَا تَنْكِحُوا" şeklinde okunduğunu bu takdirde ise "*Müşrik kadınlar iman etmedikçe, onları Müslüman erkeklerle evlendirmeyin*" manasına geleceğini belirtir. Ebussuûd Efendi, ayetin tefsirinin devamında Müşrik veya Allah'a ortak koşan kadınların iki şekilde anlaşılabilirliğini belirtir. Buna göre:

1- Müşrik kadınlar ifadesine ehl-i kitap kadınları da dâhildir. Buna Tövbe sûresinin aşağıda geçen 30 ve 31. ayetleri delildir: "*Yahudiler: "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur." dediler. Bu onların ağızlarında geveledikleri sözlerden ibarettir. Onlar, sözlerini daha önce geçmiş kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Hay Allah kahredesiler! Nasıl da haktan batıla döndürülüyorlar? Yahudiler hahamlarını, Hıristiyanlar rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i Allah'tan başka Rab edindiler.*

¹ Karaman, III, 374.

Halbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emir olunmuştu. Ondan başka İlah yoktur. O, onların ortak koştukları şirkten münezzehtir."

Ebussuûd Efendi, bu iki ayetin genel olduğunu söyler. Ayrıca bu iki ayetin yukarıda zikredilen hükme dayanak ve illet olabileceğini ve bunun neticesinde ehl-i kitap kadınlarının da müşrik olduğu sonucuna varılabileceği belirtir. Ancak bu yoruma göre bu ayetlerin : "*Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı. Ehl-i kitabın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helâldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, sizden önceki Ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helâldir. Kim imanı inkâr ederse bütün yaptığı işler boşa gider ve o, âhirette de ziyana uğrayanlardan olur"* mealindeki ayetle nesholunduğunu söyler.

2- Bu ayette Allah'a ortak koşan kadınlardan maksadın ehl-i kitap dışında kalan putperest kadınlar olduğunu, buna göre ise ayetin hükmünün nesholmayıp hükmünün baki olduğunu söyler.¹

3.2.2. Müşrik Erkeklerin Nikâhlanması

Müşrik erkeklerle Müslüman kadınların, aralarındaki din farkından dolayı evlenemeyeceklerini söylemiştik. Müşrik erkeklerin içerisine ehl-i kitaptan olan erkekler de dâhil edilmektedir.

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 221. ayetinde geçen "*Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlamayınız*" kısmında müşrik erkeklerden maksadın mutlak olarak bütün kâfirler olduğunu belirtir. Çünkü daha önce Yahudi ve Hıristiyanların Tövbe sûresi 30 ve 31. ayetinde geçen inançları sebebiyle (Uzeyr, Allah'ın oğludur; Mesih, Allah'ın oğludur) Allah'a ortak koşanlar sınıfında sayılacaklarını ve bu inançlarından dönmedikleri takdirde hür olsun köle olsun bunların, mü'min kadınlarla nikâhlanamayacağını söyler.²

¹ İrşad, I, 266; Akın, II, 599-600.

² İrşad, I, 267; Akın, II, 601.

3.2.3. Talak (Boşama)

Evliliği bitmesine neden olan olay ve tasarrufların başında boşama gelir. Boşama hakkı, usul olarak erkeğe verilmiştir ve boşama fiili, belli sözleri söylemek veya yazıp tebliğ etmek suretiyle tahakkuk edebilir.¹

Boşama üç şekilde olur:

1) Ahsen (en uygun) şekilde boşama; Kadın, hayızdan temizlenmiş olduğu bir zamandayken, bu temizlik müddeti içerisinde onunla cinsî münasebette bulunmadan bir talâk ile boşamak ve iddeti bitinceye kadar da kadını terk etmek en güzel tarzda boşamaktır.²

2) Hasen (uygun) şekilde boşama; kişinin cinsi ilişkide bulunduğu hanımını, üç temizlik müddetinde üç talâkla boşamasıdır.³

3) Bid'at üzere boşama; tek bir sözle üç veya iki talâk boşamak yahut bir temizlik müddeti içerisinde kadına dönmeden (ric'at) onu tekrar boşamaktır. Kadını hayız (aybaşı) halindeyken boşamak da bid'at üzere boşamaktır.⁴

Bir kadının bid'at üzere boşanması geçerli olmakla beraber bu şekilde hareket eden kimse, günahkâr olur.⁵

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 229. ayetinde geçen "*Boşama hakkı iki defadır. Bundan sonra yapılması gereken ya meşrû tarzda güzelce birlikte yaşama yahut eşini güzellikle salıvermedir*" kısmında buradaki boşamadan kastın ric'î boşama⁶ olduğunu, Hz. Peygamber'e üçüncü talak hakkında sorulduğunda O, "ya da güzellikle bırakmaktır" cevabını verdiğini belirtir. Ebussuûd Efendi, ric'î talakın adedinin iki olduğunu bu ayetten çıkarmaktadır. "Boşama iki adettir" yerine "iki defadır" denmesinin

¹ Karaman, III, 382.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'îli'l-Muhtâr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III, 136.

³ el-İhtiyâr, III, 136.

⁴ el-İhtiyâr, III, 137.

⁵ el-İhtiyâr, III, 138.

⁶ Kocanın karısına dönme hakkı bulunan boşamadır. el-İhtiyâr, III, 162.

sebebinin, her ne kadar iki talakla boşama halinde kocanın dönme hakkı sabit olsa da, güzel olanın ayrı ayrı boşamak olduğunu belirtir. İki talaktan sonra ise bunun hükmünün, ya güzel ilişki ile muamelede bulunup kadına dönmek, ya da güzelle kadını üçüncü talakla boşamak olduğunu belirtir. Bunun dışında iki talakla karısını boşayan kimse iddet müddetinde dönmezse kadının artık kesin olarak boşanmış olacağını söyler.

Ebussuûd Efendi, bir görüşe göre ayette geçen talak kelimesinden maksadın, meşrû olan talak olduğunu, ayette geçen "iki defa"dan maksadın ise, ikilemenin kendisinin değil, mutlak tekrarlama manasında yani tekrar tekrar demek olduğunu söyler. Bunun da tıpkı Mülk sûresi 4. ayetinde geçen "*sonra gözünü tekrar tekrar çevir bak*" mealindeki kısmına benzerlik gösterdiğini, bu şekilde düşünülüğünde mananın; "şer'î boşama, iki veya üç talakı birleştirmek değil, birbiri arasında ara vererek boşamaktır" şeklinde olacağını çünkü Hanefîlere göre iki veya üç talakla birden boşamanın bidat olduğunu söyler.¹

3.2.4. Üç Talakla Boşama

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 230. ayetinde geçen "*Eğer koca eşini ikinci talaktan sonra üçüncü defa boşarsa, artık başka bir kocaya varıp ondan boşanmadıkça, o kadın ilk kocasına helâl olmaz*" kısmında iki talaktan sonra üçüncü defa kocası tarafından boşanan kadının artık başka biriyle evlenip o kişiyle cinsel ilişkiye girmedikçe ilk kocasına helal olmayacağını belirtir. Buna, Hz. Peygamber'e üç defa boşanmış olarak gelen kadına Hz. Peygamber'in, başka biriyle evlenip cinsel ilişki zevkini tatmadıkça ilk kocasının kendisine helal olmayacağını söylediği hadisi delil olarak getirir.

Ebussuûd Efendi, bu ayetin teşrî kılınmasının ifade ettiği hikmetin, erkekleri kadınlarını boşarken aceleci davranmaktan caydırmak ve üç talakla boşanmış kadına dönmeyi teşvik etmek olduğunu söyler. Devamında hulle nikâhının (tahlîl) - Hanefîlere göre kesin olarak boşanmış kadını ilk kocasına helal kılmak için başka biriyle anlaşmalı yapılan

¹ İrşad, I, 272; Akın, II, 613-614.

nikahın- mekruh olduğunu, bir rivayete göre açıkça bu şart zikredilmezse mekruh olmayacağını, fakat İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre ise bu tür nikah, fasid yani geçersizdir. Delili ise Hz Peygamber'in "Allah hulle nikâhı yapan ikinci erkeğe de, birinci erkeğe de lanet etsin" hadisidir.¹

Ebussuûd Efendi,

3.2.5. İddet Müddeti

İddet, lügatte; "saymak" manasına gelir. Kelime "uddet" şeklinde okunursa bir şeye hazırlanmak manasını ifade eder. Şer'î olarak iddet; sebebi bulunduğu vakit kadına veya erkeğe lâzım gelen bir bekleyiştir.² Diğer bir deyişle fıkihta iddet; *"kocası ölen, boşanan veya evliliği feshedilmiş, sona ermiş bir kadının, bu evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenecek hale gelebilmesi için beklemesi gereken müddet"* manasına gelmektedir.³

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 228. ayetinde geçen *"Boşanmış kadınlar kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler!"* kısmında; adet gören ve evlilik sırasında kendileriyle cinsel ilişki kurulmuş olan kadınlardan boşanmış olanların üç aybaşı hali; kendisiyle ilişki kurulmamış olan kadının ise boşandığında iddet beklemeyeceğini belirtir. Ebussuûd Efendi, yaşının çok küçük veya çok büyük olmasından dolayı adet görmeyen kadınların ise, boşandıklarında iddetlerinin ay hesabı ile olacağını belirtir. Hamile kadının ise boşandığında iddet müddetinin, çocuğunu doğurmasıyla sona ereceğini, cariyenin (köle kadın) iddetinin ise iki aybaşı hali ve iki ay olacağını söyler.⁴

3.2.6. Nikâhta Mehir

İslam hukukunda, evlenme sırasında erkeğin bu isimle evleneceği kadına ödediği meblağa "mehir" denir. Hanefî mezhebine göre; en azı on

¹ İrşad, I, 273; Akın, II, 616-617.

² İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III, 502.

³ Karaman, I, 382.

⁴ İrşad, I, 271; Akın, II, 610-611.

dirhemdir. Mehirle alakalı olarak günümüzdeki bazı yanlış anlamaları giderme adına belirtmek gerekir ki mehir; sanıldığı gibi kadından istifade etmenin bir bedeli değil, bir ömür boyu erkeğin evleneceği kadınla beraber yaşama arzusunun, yani erkeğin kadını talebinin sembolik bir ifadesidir ve hediye manasındadır.¹

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 236. ayetinde geçen, "*Henüz kendilerine dokunmadan veya mehir belirlemeden kadınları boşamanızda size günah yoktur*" kısmında nikâhtan sonra kendisiyle ilişkiye girilmeyen veya mehir olarak bir miktar belirlenmemiş kadının boşanması durumunda mehir zorunluluğu olmadığını ve bunun da en kuvvetli görüş olduğunu belirtir. Ebussuûd Efendi, bir görüşe göre "*size günah yoktur*" ifadesinin "hiçbir sakınca yoktur" manasında olduğunu çünkü cinsel ilişkiden önceki talakın bidat olmadığını belirtir. Ebussuûd Efendi, bir görüşe göre ise Hz. Peygamber'in talakı devamlı olarak sakındırması neticesinde, bazı insanların bunda vebal olduğunu sandıklarını, bunun üzerine de bu ayetin nazil olduğunu ve bunda bir vebal olmadığını belirtildiğini söyler.²

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 237. ayetinde geçen "*Bir mehir belirlemiş olarak, kendilerine dokunmadan eşlerinizi boşarsanız, bu takdirde belirlediğiniz mehrin yarısını vermeniz gerekir*" kısmında bir mehir belirlenerek nikâhlanan kadınların cinsel ilişkiye girmeden önce boşanması halinde mehrin yarısını vermenin boşayan kocanın üzerine bir zorunluluk olduğunu belirtir.³

3.2.7. Kadınlara İlâda Bulunmak

İlâ, kocanın karısına yaklaşmamak, onunla cinsî temasta bulunmamak üzere yemin etmesidir. Cahiliye devrinde Araplar böyle yaparak kadınlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışır, sonunda onları terkederlerdi; yani bu yemin de evlilik bağına çözen sebeplerden sayılırdı. "*Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler; eğer (bu müddet içinde*

¹ Karaman, I, 338.

² İrşad, I, 279; Akın, II, 631-632.

³ İrşad, I, 280; Akın, II, 633.

kadınlarına dönerlerse şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir. Eğer boşamaya karar verirlerse Allah (her şeyi) işitir ve bilir.”¹ buyrulur, önce bu yeminin doğrudan boşama meydana getirmediği, istenirse tekrar normal ilişkiye dönülüp keffâret verilebileceği ifade edilmiş, sonra da -bu yoldan kadına zulmedilmesin diye- dört ay yaklaşılması halinde evlilik bağının sona ereceği kaidesi getirilmiştir.²

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 226. ayetinde geçen “*Eşlerine yaklaşmamaya yemin eden kocaların, dört ay bekleme hakkı vardır*” kısmında kadınlarda îlâda bulunmayı açıklar. Buna göre kadınlarda îlâda bulunmanın; “*Vallahi ben sana dört ay veya daha fazla yaklaşmayacağım*” şeklinde îlânın süresini aylarla sınırlandırmak suretiyle veya bir süre tayin etmeksizin “*Vallahi ben sana yaklaşmayacağım*” şeklinde olacağını ve bu iki şekil dışında îlânın olmayacağını söyler. Ebussuûd Efendi’ye göre îlâda bulunan kişi, îlâ müddeti içerisinde karısına dönmek istediğinde eğer mümkün olursa cinsel ilişki ile cinsel ilişkiden aciz ise sözle karısına döner, bu iki şekilde dönüşü sahih olur. Bu iki durumda eğer cinsel ilişkiye muktedir olup onunla dönmüşse, yeminini bozmuş olmasından dolayı ona keffaret lazım gelir. Eğer cinsel ilişkiden aciz olup sözle dönüş yaparsa bu durumda keffaret lazım gelmez. Yine yukarıda belirtilen şekillerden birisiyle dört ay zarfında hanımına dönmezse bâin talak gerçekleşmiş olur.³

3.2.8. Annenin Süt Emzirmesi

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 233. ayetinde geçen “*Anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirsinler. Bu, emzirmeyi mükemmel şekliyle uygulamak isteyenler içindir*” kısmında emzirme emrinin “*emzirirler*” şeklinde ihbârî olarak gelmesinin bu emrin önemini daha kuvvetli bir şekilde ifade etmek için olduğunu söyler. Ebussuûd Efendi, ayetteki emrin mendubiyet ifade ettiğini ancak çocuğun annesinden başkasının memesini kabul etmemesi,

¹ Bakara, 2/226, 227.

² Hayreddin Karaman, İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s.86.

³ İrşad, I, 270; Akın, II, 609-610.

sütanne bulunamaması veya babanın sütannenin ücretini vermekten aciz olması gibi durumlarda, bu emrin mecburiyet ifade edeceğini belirtir. Ebussuûd Efendi'ye göre bu hüküm, boşanan kadınları ve diğer kadınları kapsayan genel bir hükümdür. Bir görüşe göre ise bu hükmün sadece boşanan kadınlar için olduğunu çünkü burada onlardan bahsedildiğini söyler. Ebussuûd Efendi, yine ayette "tam iki sene" ifadesinin yaklaşık olarak iki sene manasında takribî bir takdir değil de gerçek bir takdir olduğunu söyler.¹

3.2.9. Annenin Nafakası

İnsanın normal bir hayat içinde ihtiyaç duyduğu, ev, yiyecek, içecek, giyecek masrafları nafaka kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Bu manada nafaka;

a) Yiyecek ve İçecekler

b) Giyecekler

c) Mesken yani ev

d) Tedavi

e) Muhtaç olduğu veya emsalleri sahip bulunduğu takdirde hizmetçi, maddelerini içermektedir.²

Ebussuûd Efendi, yukarıda geçtiği üzere Bakara sûresi 233. ayetinin devamında geçen "*Annelerin, münasip şekilde yiyeceğini giyeceğini sağlamak, babanın görevidir*" kısmında bu ayetin, çocuğu emziren annenin ücretinin babaya ait olduğuna işaret ettiğini, çocuğu emziren annenin ücretinin, örfe uygun olarak onlara verilen yiyecek ve giyecekler olduğunu belirtir. Ebussuûd Efendi, kendi çocuklarını emziren annelerin ücret almaları noktasında ihtilaf olduğunu, Hanefîlere göre çocuğun babası olan kocanın nikâhında veya bu nikâhın iddetinde olan kadının ücret almasının caiz olmadığını fakat İmam Şafi Şafi Şafi'ye göre caiz olduğunu belirtir.

¹ İrşad, I, 276; Akın, II, 623-624.

² Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, I, 342.

Ebussuûd Efendi'e göre örfe uygun olan nafakadan murad; hâkimin takdir ettiği ve çocuğun babasının gücünün yettiği miktar ve vasıfta olanlardır.¹

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 241. ayetinde geçen "*Boşanmış eşlere de örfe göre gönüllerini alacak hediye vermek gerekir. Bu, haksızlıktan sakınan takvalılara bir borçtur*" kısmında kendisiyle ister cinsel ilişki kurulmuş olunsun ister olmasın boşanmış kadınların, şer'î örfe ve adete uygun olarak mutlaka bir mut'a (mal veya para ile yararlandırma) hakları olduğunu, bu hakkın vacibi de müstehabı da kapsadığını söyler. Tabiîn âlimlerinden Said b. Cubeyr, Ebu'l Aliye Refî b. Mehran ve İbn-i Şihab ez-Zührî'nin bunu boşanmış bütün kadınlar için vacip gördüklerini belirtir. Ebussuûd Efendi, bir görüşe göre "müt'a"dan muradın, iddet bekleyen kadının nafakası olduğunu, bir görüşe göre ise ayette boşanmış kadınlardan ifadesinden kastedilenin, kendileriyle cinsel ilişki kurulmadan boşanmış kadınlar olduğunu belirtir.²

3.3. Ceza Hukuku İle İlgili Yorumları

İslam Hukuku, ceza hukuku adına dinin, canın, malın, neslin ve ırzın muhafazasına önem vermiş, bunlar hakkında Allah'ın koymuş olduğu sınırların aşılması istenmiş, suça teşvik edici unsurları ortadan kaldırarak suç işlenmesini önlemeye çalışmış fakat yine de suç işlenmişse cezai müeyyideleri uygulamaya koymuştur.

İslam'ın yasakladığı ve ceza müeyyidesine bağladığı suçlar üç grupta incelenebilir: Had suçları, Kisas ve Diyet suçları, Ta'zir suçları.

Had Suçları: Haddin çoğulu "Hudud" kelimesidir ve engelleme manasına gelir. Terim manasında had ise, Allah hakkı olarak belirlenmiş cezalardır. Had cezalarının içerisinde "zina, sarhoşluk veren içki kullanmak, hırsızlık, yol kesmek, dinden dönmek ve devlete baş kaldırmak" suçlarına uygulanan cezalardır.³

¹ İrşad, I, 276; Akın, II, 624.

² İrşad, I, 283; Akın, II, 638-639.

³ Karaman, III, 322.

Kıyas ve Diyet Suçları: Cana veya bedene yönelik cinayetler denilen bu suçların cezası kıyas, diyet ve keffarettir. Kıyas, öldüren veya bir uzva zarar veren şahsın misli ile cezalandırılmasıdır. Diyet, mağdurun veya yakınlarının kıyastan vazgeçip diyet talepleri halinde suçludan alınan tazminattır. Keffaret ise bazı öldürme suçlarında öldürenin, köle azad etmek, oruç tutmak gibi fiillerle yerine getirdiği ibadet nevinden cezalardır.¹

Ta'zir Suçları: Ta'zir, tedip etmek, yola getirmek demektir. Terim olarak ise; dinin yasakladığı, günah saydığı fakat karşılığında uygulanacak cezayı belirlemediği suçlara uygulanan cezadır. Bu cezayı belirlemek ise devlet yöneticilerine bırakılmıştır.²

Ceza hukuku hakkında bu özet açıklamadan sonra tezimizi ilgilendiren ceza hukukundan bazı suçlara ve onlar hakkında Ebussuud Efendi'nin yorumlarına yer vermeye çalışalım.

3.3.1. Kıyasla ilgili yorumları

Kıyasın, öldüren veya bir uzva zarar veren şahsın misli ile cezalandırılması manasına geldiğini belirtmiştik. İslam dini, Müslümanların sadece manevi hayatlarıyla ilgili değil onların toplum içindeki sosyal hakları ve sorumlulukları ile ilgili hükümler getirmiş, can, mal, hukuk ve emniyetlerini sağlamak için insanlara sadece uhrevi cezalarla ilgili uyarılarla yetinememiş, insanların birbirlerine dünyada verecekleri zararlar için de dünyevi cezalar tayin etmiştir. Şüphesiz bir insana yapılabilecek en çirkin saldırı onun canına yapılan saldırıdır.³ İşte bu nedenle İslam, insan canına kasden kıyma suçuna karşılık kıyas cezasını Bakara sûresi 178 ve 179. ayetleriyle tayin etmiştir: *"Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kıyas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kıyas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından affedilirse kıyas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek ge-*

¹ Karaman, III, s. 322.

² Karaman, III, s. 322.

³ Şamil Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 488-489.

rekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse, Ona son derece acı bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz.”

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 178. ayetinde geçen "*Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur*" kısmını tefsir ederken kısasın farziyetinin veya bağlayıcılığının hak sahibinin talebine bağlı olduğunu, bu itibarla da bu hükmün velinin kısası affetme yetkisine halel getirmeyeceğini çünkü kısasın vücubunun idareciler ve katiller açısından olduğunu belirtir. Hanefîlere göre, Ebussuûd Efendiin belirttiği üzere velinin affetmesi halinde kısas düşebilir. Maktûlün yakınları, isterse kısas cezasından vazgeçip diyet üzere kâtille anlaşabilirler. Kısasın vücubunun idarecilere ait olmasından kasıt ise maktûlün yakınlarının kısas talebi bulunması halinde bu cezanın idareciler tarafından uygulanmasının gerekliliğini ve lazımlığını bildirir.

Ebussuûd Efendi, yukarıdaki yorumunun ardından İmam Şafî ile İmam Malik'in bu konuda dayandıkları delilleri açıkladıktan sonra bize göre (*indena*) hür bir köle sebebiyle hür bir adama kısas yapılabileceğini, bunun delilinin de "enne'n-nefse bi'n-nefsi"¹ ayeti olduğunu, bunun da "şer'u men kablena" deliline dayandığını söyler.

Ebussuûd Efendi, yukarıda zikredilen ayeti tefsirinin devamında bizden öncekilerin şeriatı, Kur'an'da zikredilir ve bu hükümlerin neshedildiğine dair bir delalet yoksa bu hükümlerle amel etmemizin vacip olduğunu söyler. Görüldüğü üzere bu ayetin yorumunda Ebussuud Efendi, usulle alakalı olarak bir hükmün gerekli şartları taşıdığına ve nesh olduğuna dair bir delil olmadığında da "şer'u men kablena" deliliyle sabit olabileceğini belirtir.²

¹ Maide, 5/45.

² İrşad, I, 237; Akın, II, 516-517.

Ebussuûd Efendi, kısasta hayat olmasıyla ilgili olarak dört farklı yorumda bulunmuştur. Birincisinde; kısasın hayat olması, caydırıcı olmasında ve kendisine kısas cezası uygulanacağını bilen insanın katle kolaylıkla cüret edemeyeceği, ikincisinde; cahiliye döneminde bir insana karşılık birçok insanın öldürüldüğünü, buna binaen kabile savaşlarının başladığını, kısasla birlikte birçok insan hayatının kurtarılmış olduğunu, üçüncüsünde; hayattan muradın ahiret olduğunu, dolayısıyla dünyada kendisine kısas yapılan kişinin katlinden dolayı ahirette mesul tutulmayacağını, dördüncü yorumunda ise; "kısas" kelimesini "kasas" şeklinde okuyanların da olduğunu, bu kıraate göre ise ayetin manasının, "katlin hükmü konusunda size nakledilenlerde veya Kur'an'da hayat vardır" manasında anlaşılabilir yorumlarında bulunmuştur.

Ebussuûd Efendi, kısasla ilgili ahkâmı açıkladıktan sonra ayetteki "hayat vardır" kısmının tevcihlerini yaparak, ahkâmın anlaşılması hususunda okuyucular açısından kolaylık sağlamıştır. Zira ayetin zahirine bakan okuyucular "kısas, ölüm cezası olmasına rağmen neden kendisinde hayat vardır" gibi zihnî bir soruyla karşılaşması mümkündür. Bu noktadan zihindeki soruları cevaplandırması ve kısasın manasını akla yakınlaştırması bakımından bu tevcihler önemlidir.¹

3.3.2. Hirabe (Eşkivalık) Suçu ve Cezası

Tek veya toplu halde yol kesip, silah kullanarak veya silah kullanmadan zor kullanarak yolcuların mallarına el koymak suretiyle işlenen bu suça fıkıh âlimleri, "muharib" adını vermiştir.² Suçun oluşabilmesi için saldırıya uğrayanların durumları önem arz etmektedir. Hanefîler'e göre saldırıya uğrayan Müslüman veya zimmî olursa suç işlenmiş olur fakat ülkeye emanla giren birisi olursa şüpheden dolayı had cezası düşer fakat ta'zir cezası uygulanır. Diğer müctehidler ise bu suç kime karşı işlenirse işlensin had cezasının uygulanacağı görüşündedirler. Ülkeye izinle girmiş olan

¹ İrşad, I, 238; Akın, II, 519.

² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004., s. 821.

kişiler için onlara verilen izin, onların mal ve canlarını koruma manasına geldiğini belirtirler.¹

Eşkîyalık suçuyla ilgili hükümler Maide sûresi 33 ve 34. ayetlerinde şöyle bildirilmiştir: *"Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır. Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler, bu hükmün dışındadır. Biliniz ki Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur)."*

İslam, bir insanın haksız yere öldürülmesini bütün insanların öldürülmesi gibi kabul ederek öldürme olayını "insanlık suçu" saymış, silahlı eşkıyalığa da, halkın huzur ve sükûnetini kaçırdığı ve düzeni bozduğu için devlete karşı (Allah ve Resulüne karşı) işlenmiş büyük bir suç olarak görmüş ve karşılığında ağır cezalar koymuştur. Uygulamada bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber cumhura göre silahlanıp açıktan devlete başkaldıran ve eşkıyalık yapan kimseler yalnızca adam öldürmüş iseler idam edilirler. Hem öldürmüş, hem de soygun yapmış iseler öldürülür ve asılırlar. Soygun yapıp terör havası estirenlerin çapraz olarak bir eli ile bir ayağı kesilir. Yalnızca soygun yapmış iseler sürgüne gönderilirler. Sürgünü hapis cezası olarak tefsir edenler de vardır. Özellikle Hanefîler ayetteki sürgün kelimesini hapis şeklinde anlamışlardır. Eşkîya kendiliğinden teslim olur, yaptıklarından pişmanlık duyarsa tazminat yükümlülükleri mahfuz kalmak üzere cezaları (hadler) düşer.²

Ebussuûd Efendi, Maide sûresinin yukarıda zikredilen ayetlerine, tefsirinde geniş yer ayırmıştır. Ebussuûd Efendi, Maide sûresinin 33. ayetinde geçen *"Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da buldukları*

¹ Karaman, III, 337.

² Ali Şafak, "Bağy", DİA, , IV, 451-452.

yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz.” kısmında “*harb*” kelimesinden maksadın soygun ve yol kesmek olduğunu, bazılarına göre ise şehirde de olsa, hırsızlık yoluyla başkasının malını almak manasında anlaşılabilceğini belirtir. Ebussuûd Efendi, ayetin nüzûl sebebiyle alakalı muhtemel dört farklı görüş belirttikten sonra Allah’a ve Resulüne karşı savaşanlar için uygulanacak müeyyidelerin farklı farklı olduğunu belirtir. Buna göre bu müeyyideler;

- öldürmek fakat malını almamak,
- hem öldürmek hem de malını almak
- malını almak fakat kendisini öldürmemek
- sadece korkutmak şeklinde sıralanabileceğini ayetin de bu cezaları açıkladığını söyler.

Ebussuûd Efendi, daha sonra yukarıda sıralanan müeyyidelerin her birini açıklamaya başlar; buna göre, eğer failler, yalnızca adam öldürme suçunu işlemişlerse, had olarak ölüm cezası uygulanır ancak ceza asılmadan infaz edilir. Bu ceza had kabîlinden olduğundan velilerin affetmesiyle de ortadan kalkmaz zira had cezaları şeriat hakkıdır. Bu meselede fiilin kesici bir aletle işlenip işlenmemesi arasında da bir fark yoktur. Eğer failler hem mazlumu öldürmüş, hem de malını gasbetmişlerse ölüm cezası asılarak infaz edilir yani canlı olarak asılır ve ölünceye kadar mızrakla karınları yarılr. Zahir rivayete göre devlet reisi dilerse bu cezayı uygulamak ya da dilerse katillerin el ve ayaklarını çaprazlama kesip asmak arasında muhayyerdir. Eğer failler, bir Müslümanın veya Zimmînin yalnız malını gasbetmişlerse, sağ elleri ile sol ayakları kesilir. Bu cezanın verilebilmesi; mal, âsîlere bölündüğü takdirde her birine on dirhem veya onun değerinde bir miktar düşmesi durumunda mümkündür. Bu cezada ellerin kesilmesi, malı haksız olarak almalarının; ayaklarının kesilmesi de, yol güvenliğini bozup korkulu hale getirmelerinin cezasıdır. Diğer bir deyişle her ceza kendi cinsindedir. Eğer bu haydutlar, korku salmak ve fesat çıkarmak için harekete geçmekten başka bir şey yapmamışlarsa, buldukları yerden sürülürler. Hanefîlere göre ise sürülmekten maksat,

hapsedilmektir. Çünkü hapis cezası, onların insana dokunabilecek şerrini önlemek için yeryüzünden sürülmeleri demektir. Bu cezanın yanı sıra onlar, yol güvenliğini ihlal ettikleri ve etrafa korku salmaya başladıkları için ta'zir cezasına da çarptırılırlar. İmam Şafiî'ye göre ise, memleket memleket sürülür, kendisi yakalanmak korkusuyla kaçarken hep aranır. Bir görüşe göre ise, yalnız kendi memleketinden sürülür. Nitekim İslam'ın ilk uygulamaları döneminde bu cezaya mahkûm olanlar, Tihâme'nin sonunda bulunan Dehlek şehri ile Habeşistan'da bulunan Nası' şehrine sürülüyorlardı. Ebussuûd Efendi, bozgunculuk yapanlarla ilgili olarak zikredilen ayetteki hükümleri tek tek açıklamıştır.¹

3.3.3. Hırsızlık Suçu ve Cezası

Hırsızlığın tanımını; başkasının koruma altındaki malını gizlice almak, temyiz gücüne sahip, bülûğ çağına gelmiş bir kimsenin, başkasının korunan ve bozulmayan şeylerden olan ve miktarı on dirhem gümüş para veya bunun değeri kadar bir malını gizlice çalması şeklinde yapabiliriz.

Özellikle günümüzde tartışma konusu olan fikhî hükümlerden birisi de hırsızlık suçunu işleyenlerin ellerinin kesilmesi meselesidir. Bazı âlimler, İslam'ın evrensel bir din olması hasebiyle kıyamete kadar insanın can, mal ve ırzını korumaya yönelik hükümler koyduğunu ve bu hükümlerin kıyamete kadar baki kalacağını belirtmişler,² bazıları da bu hükmün evrensel olmadığını, önemli olanın caydırıcılık olduğunu, dolayısıyla bu cezanın yerine başka bir cezanın konabileceğini iddia etmişlerdir.³ Bu kısa açıklamalardan sonra Ebussuud Efendi'nin konuyla ilgili yorumlarına geçelim.

Hırsızlık suçu ve cezası Maide sûresi 38 ve 39. ayetlerinde şöyle geçmektedir: "*Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikâb ettikleri suça bir karşı-*

¹ İrşad, II, 264-265; Akın, IV, 1620-1622.

² Sabunî, *Revaiü'l-beyân fî tefsiri ayati'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1990, I, 493.

³ Fazlurrahman, *İslam*, (çev. Mehmet Dağ; Mehmet Aydın), Selçuk Yayınları, Ankara 1981, IX-X, (Çevirenlerin Önsözü).

lık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukubet olmak üzere ellerini kesiniz. Allah azîz ve hakimdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir). Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tövbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tövbesini kabul eder; Çünkü Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur).”

Ebussuud Efendi, Maide sûresi 38. ayetini tefsir ederek açıklamalara başlamıştır. Öncelikle kitap ve sünnette erkekler hakkında varid olan bir hükmün delalet yoluyla kadınlar hakkında da geçerli olmasına rağmen ayette “kadın hırsızların/sârıka” açıkça zikredilmesinin, bu konunun beyanına fazla itina gösterildiğini ve caydırıcı olması için kadınların açıkça zikredildiğini söyler.

Ebussuûd Efendi, hırsızlığın tanımını, başkasının malını gizlice almak şeklinde tarif eder ve ardından hırsızlığın sabit olması için şartları sıralar. Buna göre, hırsızlığın sabit olması için; çalınan malın muhafaza altına alınmış olması, çalınan malın en az on dirhem değerinde olması gibi şartlar gerekir. Hırsızlık suçunun cezasında, el kesmekten maksadın sağ el olduğunu, buna delil olarak da İbn-i Mesud kıraatinde geçen “*ve’s-sarikatü fektâû eymanehüm*” yani “*hırsızların sağ ellerini kesin*” ayetini getirir. Ebussuûd Efendi, “yed” yani “el” den kasdın bilinen uzvun tamamı olduğunu dolayısıyla Haricîler bu ayeti yorumlarken el kesme cezasının koltuk altından itibaren uygulanması görüşünde olduklarını belirtir. Ulemanın çoğunluğuna göre ise elin bilekten kesilmesi gerektiğini, çünkü Hz. Peygamber’e bir hırsız getirildiğinde onun sağ elinin kesilmesini emrettiğini söyler.¹

Ebussuûd Efendi, hırsızlık hükümleriyle alakalı olarak Maide sûresinin 39. ayetini yorumlamaya devam eder. Söz konusu ayette geçen “*Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tövbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tövbesini kabul eder*” kısmında Hanefîlere göre tevbe etme halinde el kesme cezasının kalkmayacağını çünkü bunda malı çalınan şahsın hakkı

¹ İrşad, II, 268; Akın, IV, 1626.

olduğunu belirtir. Yine İmam Şafiî'nin bir kavlinde tevbe edenden el kesme cezasının kalkacağı rivayetini aktarır.¹

İslam'ın hırsızlık suçuna vermiş olduğu ceza öteden beri eleştirilmiş, bunun çok ağır bir ceza olduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Oysa ceza caydırmak için verilir. Bugün hırsızların defalarca hapse konulmasına rağmen hapisten ilk çıktıklarında yaptıkları şeyin hırsızlık olduğu açık bir gerçektir. Yani hırsızlık, böyle bir cezayla değil ancak bu fiili yaparken en büyük yardımcıları olan elleri kesilmekle bitirilebilir. Yol kesme, kısas gibi suçlarda cezanın yapılan fiilin cinsine benzer şekilde verildiğini belirtmiştik. Bu suçta da bu husus yine açıkça görülmekte ve hırsızlık yapan kişinin bu fiilinde etkin bir şekilde kullandığı eli yaptığı suçun cezası olarak kesilmesine hükmedilmiştir.

3.4. Ticaret Hukuku ile İlgili Yorumları

3.4.1. Ticaret

Ticaret, kazanç yollarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, geceyi istirahat için yarattığını, gündüzü de insanlar için bir maişet yani geçim temini için yarattığını ve Müslümanlara, yeryüzüne dağılarak bu güzel rızıklardan kazanıp faydalanmalarını öğütlemiştir.²

İslam hukukuna göre İslam'ın yasakladığı şeylerin ticareti de yasak ve haramdır. Bunlara; içki, uyuşturucu madde ve domuzu örnek olarak verebiliriz. İslam'ın mübah saydığı şeylerin ticareti de helaldir ancak bu tür bir ticaretin helal olabilmesi için bu muameleye yalan, aldatma, faiz, hile, ihtikâr, fahiş kazanç gibi meşru olmayan davranışların karışmaması gerekir. Bu takdirde satılan mal helal olan bir mal olsa bile ticaret, helal olmaktan çıkar ve haramlık vasfını almış olur.³

¹ İrşad, 269; Akın, IV, 1627

² TDVİ, II, 409.

³ Hamdi Döndüren, *İslamî Ölçülerle Ticaret Rehberi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004., s. 58.

Ebussuûd Efendi, Nisâ sûresinde geçen "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin." mealindeki 29. ayetini tefsir ederken, ayetin başındaki nidanın tenbih için olduğunu belirtir. Ebussuûd Efendi, ayette geçen "batıl"dan muradın gasp, hırsızlık, ihanet, kumar ve faiz gibi şeraite aykırı olan, dinin mübah saymadığı yollar olduğunu ve bu şekilde anlam verirsek ayetin manasının şu manaya gelebileceğini belirtir: "Ey İman edenler! Birbirinizin mallarını şer'î olmayan yollardan yemeyin; ancak tarafların rızası gerçekleşen ticaret veya ticaret malları müstesna."

Ebussuûd Efendi, ayette geçen "ticareten" kelimesinin "ticaretün" şeklinde de okunduğunu belirtmiş bu takdirde de mananın şöyle olacağını söylemiştir: "Siz karşılıklı rızaya dayanan ticarete yönelin. Tarafların rızasıyla gerçekleşen ticaret yasaklanmamıştır."

Ebussuûd Efendi, ayette özellikle ticaretin zikredildiğini, çünkü mülkiyetin en çok ticaret yoluyla intikal ettiğini ve onurlu insanlar için en uygun olan kazanma şeklinin ticaret olduğunu belirtir.

Ebussuûd Efendi, Hanefî mezhebine göre karşılıklı rızadan maksadın, akid yapan tarafların satış halinde icap ve kabul şeklinde ortaya koydukları karşılıklı rıza veya irade beyanları; İmam Şafiî'ye göre ise akid meclisinden ayrılma sırasındaki karşılıklı rıza olduğunu ifade eder.¹

3.4.2. Faizin Haramlığı

Faiz kelimesi artma, çoğalma manalarına gelir. Fıkıh terimi olarak faiz ise; bedelli akitlerde taraflardan birisi lehine şart koşulan fazlalık manasına gelir.

Faiz, İslam'ın kesin olarak yasakladığı hükümler arasındadır. Faiz, her çeşidi ile haram kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara sûresinin 275, 276 ve 278. ayetlerinde alış-veriş helal kılınmış, faiz ise yasaklanmıştır.²

¹ İrşad, II, 128; Akin, III, 1243-1244.

² Döndüren, s. 124-125.

Ebussuûd Efendi, faizin haramlığıyla ilgili olarak Bakara sûresi 275. ayetinde geçen "*Faiz yiyenler tıpkı şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar. Bu, onların "Alış veriş de faiz gibidir."* demelerindedir. Halbuki Allah alış verişi mübah, faizi ise haram kılmıştır."

kısımında faiz yiyenlerin ahiretteki azabının sebebinin faiz haram olmasına rağmen faiz ile alış-verişi aynı görmelerinden kaynaklandığını, ayette alış-veriş ve faiz ile yapılabilecek bir kıyaslamanın iptal edildiğini belirtir.¹

Ebussuûd Efendi, yine Bakara sûresi 279. ayetinde geçen "*Eğer faizcilikten tövbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Böylece ne haksızlık eder, ne de haksızlığa uğrarsınız."* kısmında ayette hükmün alacaklının tevbesine bağlandığını, bunun sonucu olarak da tevbenin sabit olmaması halinde hükmün de sabit olmayacağını belirtir. Eğer alacaklı tevbe etmemekle beraber faizin de haram olmadığını söylüyorsa dinden çıkmış olur ve İmam Ebu Hanife'ye göre bu haldeyken kazanmış olduğu bütün malları; İmam Şafii'ye göre ise bu mallarla beraber bütün malları Müslümanlar için fe'y yani savaşmadan kazanılan ganimet hükmünde olur. Ebussuûd Efendi, irtidat edenin irtidat hali dışında kazanmış olduğu malların Hanefi'lere göre mirasçılara ait olduğunu ve bu mallarından mürtede mal verilmemesi gerektiğini belirtir. Ebussuûd Efendi, aynı konuyla ilgili olarak İbn Abbas'ın; faizin haram olduğunu kabul ettikleri halde faiz almaya devam edenlerin silahlı adamları varsa önce onların öldürülmesi gerektiğini daha sonra ise bu işi yapanların öldürüleceğini görüşünde olduğunu, diğer âlimlerin ise bu kimselerin tevbeleri sabit oluncaya kadar hapsedilip, malları üzerindeki tasarruf haklarından menedileceği ve ölümleri halinde de mallarının mirasçılara intikal edeceği görüşünde olduğunu belirtir.²

3.4.3. Borcun Yazılması

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 282. ayetinde geçen "*Ey iman edenler! Belirli bir vâdeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydedin! Aranızda doğrulukla tanınmış bir kâtip onu yazsın!"* kısmında gerek alan

¹ İrşad, I, 316; Akın, II, 724.

² İrşad, I, 318; Akın, II, 728.

taraf gerekse veren taraf olsun hasat, harman gibi vakti belli olmayan bir süreyle değil, ayı, günü belli olan bir zaman üzerinde borçlanıldığı veya veresiye bir muamele yapıldığı zaman, borcun süresiyle birlikte yazılması gerektiğini, çünkü bu şekilde hareket edildiği vakit ihtilafların ortadan kalkacağını belirttikten sonra âlimlerinin çoğunluğuna göre borcu yazmanın müstehap olduğunu belirtir. Ayrıca Ebussuûd Efendi, İbn Abbas'a göre bu ayette zikredilen borçlanmadan kasdın selem akdi olduğunu ifade eder.¹

3.5. Çeşitli Meselelerle İlgili Yorumları

3.5.1. Sadakanın Açık ve Gizli Olarak Verilmesi

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresi 271. ayetinde geçen "*Allah rızası için yaptığınız maddî yardımlarınızı açıkça verirseniz ne güzel! Ama bu hayırlarınızı saklı tutar ve muhtaçlara ulaştırırsanız, Bu sizin için daha hayırlı olur*" kısmında verilen sadakalara riya, gösteriş ve şöhret karıştırmadıktan sonra bu hareketin güzel olacağını, bu ölçünün farz olan sadakalar için geçerli olduğunu, nafile sadakalarda ise gizli vermenin sevabının daha fazla olduğunu belirtir. Ebussuûd Efendi, ayetin tefsirinin devamında, açıktan verilen sadakaların da yoksullara verilmesi vacipken özellikle gizli sadakalarda bu hususun açıkça zikredilmesi, gizli sadakalarda fakir ile zengin karıştırılma ihtimalinden dolayı olduğunu, çünkü gizli sadakalarda zengin de fakir olduğunu iddia edip gizlice sadaka alabileceğini, fakat bunu insanların huzurunda yapamayacağını belirtir. Ebussuûd Efendi, nafile sadakaları gizlice fakirlere vermenin, açıktan vermekten daha hayırlı olduğunu, bu hükmün nafile sadakalara; malı ve serveti olduğu bilinmeyenlere mahsus olduğunu, zekât ve benzeri vacip sadakalarda ise vacip sadakayı vermeme töhmetini önlemek için hükmün nafile sadakalar konusunda tam aksine olduğunu söyler.²

¹ İrşad, I, 319; Akın, II, 735-736

² İrşad, I, 313; Akın, II, 715.

3.5.2. Yenmesi Haram Olan Yiyecekler

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 173. ayetinde geçen "*Allah size leşi, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan etini haram kılmıştır*" kısmında meşru yollardan kesilmemiş hayvanların etini yemenin veya onlardan faydalanmanın haram olduğunu, balık ve çekirgenin ise örfî ve şer'î istisna ile -dalağın kan sayılmaması gibi- bu hükmün dışında olduğunu belirtmektedir. Devamında ise domuzun bütün kısımları haram olduğu halde sadece etinin zikredilmesini şu şekilde açıklar: hayvanların daha çok etlerinden yararlanılması sebebiyle, diğer kısımları da hükümde ona tabidir.¹

3.5.3. Şarabın Haram Kılınması

Ebussuud Efendi, Bakara sûresi 219. ayetinde geçen "*Sana şarap (hamr) ve kumar (el-meysir) dan soruyorlar*" kısmında şarap hakkında açıklamalarda bulunur ve şarap hakkında dört ayetin nazil olduğunu ifade eder. Buna göre ilk olarak Mekke'de Nahl sûresinde geçen "*Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz*" mealindeki ayetin nazil olduğunu, daha sonra Sahabeden bazılarının, Hz. Peygamber'den insanların aklını giderdiğinden dolayı şarabın hükmünü sormaları üzerine yukarıda zikrettiğimiz ayetin nazil olduğunu belirtir. Buna rağmen bazı Müslümanların içki/şarap içmeyi bıraktıklarını, bazılarının ise içki/şarap içmeye devam ettiklerini, bilahare Sahabeden birinin içkiliyken namaz kıldırıp ayetleri yanlış okuması üzerine Nisa sûresinin "*Ey iman edenler! Siz sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın*" mealindeki 43. ayetinin nazil olduğunu söyler. Bu ayetin nazil olmasından sonra Müslümanlardan şarap içenlerin bir hayli azaldığını, buna rağmen sarhoş olan bazı sahabenin kabile taassubuyla ilgili şiirler okuması ve bunun üzerine bazı üzücü hadiselerin yaşanmasından sonra bu durumun Hz. Peygamber'e şikâyet edilmesiyle, Hz. Peygamber'in dua ettiğini, bunun üzerine son olarak kesin ve bağlayıcı mahiyette Maide sûresinin "*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar*

¹ İrşad, I, 232; Akın, II, 505-506

(putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz” ve “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?” mealindeki 90 ve 91. ayetlerinin nazil olduğunu zikreder. Bunun üzerine Hz. Ömer'in “Son verdik ya Rabbi” dediğini belirtir.

Ebussuûd Efendi, şarabın nasıl haram kılındığını zikrettikten sonra meselenin biraz da takva yönünü anlatma adına Hz. Ali'nin “eğer bir damla şarap bir kuyuya düşse ve onun yerinde bir minare yapılırsa, ben o minarede ezan okumam” sözünü ve İbn-i Ömer'in “parmağımı şarabın içine batırmış olsam, onu bedenimden ayırasım gelir” sözünü aktardıktan sonra, “işte gerçek iman ve takva budur, Allah onlardan razı olsun” der.¹

3.5.4. Yemin-i Lağv

Yemin, lügatte; kuvvet manasına gelip, şer'i ıstılahta ise; bir işi yapmak veya yapmamak hususunda yemin eden kimsenin azim ve kasdına yemin ile kuvvet verdiği akidden ibarettir.² Allah adına yapılan yeminler; Yemin-i Gamûs, Yemin-i Lağv, Yemin-i Mün'akide olmak üzere üç çeşittir.³

Birinci çeşidi; yemin-i gamûstur ki yalan yere bilerek yapılan yemindir. Bu yemin, geçmiş zamanda olan bir şeye “olmadı” diye yapılır. Meselâ; bir kimsenin bir işi yaptığını bildiği halde “vallahi ben bu işi yapmadım” diye yalan yere yemin etmesi gibi.⁴

İkinci çeşit yemin; yemin-i lağvdir ki yemin edenin, geçmiş zamanda veya şimdiki zamanda kendisine yemin ettiği şeyi doğru zannederek yalan yere yemin etmesidir. Bu şekilde yapılan yeminde sorumluluk yoktur, ancak üç şeyde yani talâk, köle âzâdı ve nezirde sorumluluk vardır. Zann-ı galib üzere zıddı açıklanırsa talâk vaki olur.⁵

¹ İrşad, I, 262-263; Akın, II, 585-587

² İbn Abidin, V, 471.

³ İbn Abidin, V, 474.

⁴ İbn Abidin, V, 475.

⁵ İbn Abidin, V, 476.

Üçüncü çeşit yemin; yemin-i mün'akidedir ki yemin edenin kendisine yapması mümkün olmayan ve gelecek zamana ait olan bir şey üzerine yaptığı yemindir. Yeminin sadece bu çeşidinde yemin eden, yemini bozarsa keffaret lâzım olur. Çünkü Allah, Maide sûresi 89. ayetinde *"Yeminlerinizi muhafaza ediniz"* buyurmuştur.¹

Yemin çeşitlerini açıkladıktan sonra Ebussuud Efendi'nin Bakara sûresi 225. ayetinde geçen *"Allah sizi yeminlerinizdeki yanılmadan dolayı kınamaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlere uymazsanız sizi sorumlu tutar"* kısmında lağv yeminle ilgili açıklamalarına geçelim.

Ebussuûd Efendi, lağv yeminin lügat ve ıstılahi manasını açıklar. Bunun yanında, lağv yemin konusunda müctehidler arasında görüş ayrılığı olduğunu söyledikten sonra Hanefîlere göre, lağv yeminin; kişinin kendince doğru bildiği bir şeye yemin edip de sonra gerçeğin öyle olmadığı ortaya çıkan yemin olduğunu söyler. İmam Şafî'ye göre; Arapların, "la vallahi, bela vallahi" şeklinde kalplerinde yemin kastı olmaksızın sözlerini kuvvetlendirmek amacıyla söyledikleri yemin olduğunu söyler. Ebussuûd Efendi daha sonra Hanefî ve Şafî'lerin tariflerine bakarak ayetlerin meallerini verir. Buna göre Hanefîlerin tarifine göre bu ayetin manasının; "Allah, sizin doğru olduğunu zannettiğiniz bir hususta yaptığınız yeminden dolayı sizi muaheze buyurmaz, sizi cezalandırmaz; fakat sizi, kalplerinizde yalan yere yemin kasdıyla ettiğiniz yeminlerden dolayı cezalandırır. İşte bu ğamus yeminidir" şeklinde olacağını belirtir. İmam Şafî'nin tarifine göre ise ayetin manasının; "Yemin kastı olmayan yeminlerinizden dolayı size keffaret lazım gelmez; fakat yalnız dilinizle değil, kalplerinizle de niyet ettiğiniz yalan yeminlerinizden dolayı size keffaret lazım gelir" şeklinde olacağını belirtir. Ebussuûd Efendi, ayetlerin manasını mezheplerin görüşlerine uygun bir tarzda vererek ayetleri yorumlamaya çalışmıştır.²

¹ İbn Abidin, V, 478.

² İrşad, I, 270; Akın, II, 608.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin önde gelen şeyhülislam ve hukukçularından olan Ebussuûd Efendi, hayatını hep hukukla ilgili fetvalar ve eserler vermekle geçirmiş olsa da şöhretini bütün dünyaya duyuracak eserini, tefsir alanından vermiştir. Bu eserini de kendi isteği üzere değil, kendisine "can yoldaşım" diyen Kanunî'nin isteğiyle yazmıştır.

Bazılarına göre Zemahşerî ve Beydavî'nin tefsirleriyle beraber en önemli üç tefsirden biri olarak değerlendirilen eser, bazılarına göre ise bu iki eserin de önüne geçmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'in belagat yönleriyle ayetler arasındaki münasebetler üzerinde durup cümlelerin taşıdığı gizli anlamları ortaya çıkarmıştır.

Eserin bu ve daha birçok yönlerini uzun bir şekilde anlatmak mümkün ise de eserin tezimize konu edindiğimiz esas yönü, ahkâm ayetleri daha açık bir deyişle Ebussuûd Efendi'nin ahkâm ayetlerini yorum metodudur.

Ebussuûd Efendi'nin bu yönünü daha çok tezimizin ikinci bölümünde incelemeye çalıştık. Buna göre Ebussuûd Efendi, ahkâm ayetlerini yorumlarken ayetleri rivayet ve dirayet yönünden yorumlama yoluna gitmiştir.

Ebussuûd Efendi, ahkâm ayetlerini yorumlarken rivayet metodunu etkin bir şekilde kullanmıştır. Buna göre;

— Ahkâm ayetlerinin açıklanmasında, ahkâm bildiren bir ayeti başka bir ayetle açıklama yoluna gitmiş ve bu şekilde ayetin bildirdiği hükmün anlaşılır olmasını sağlamıştır.

— Ebussuûd Efendi, ahkâm ayetlerini yorumlarken hadislerden faydalanmıştır. Eserinde bin kadar hadis kullanan Ebussuûd Efendi, bu hadislerden bazılarını da ahkâmı açıklamak veya hükmün delilini bildirmek için kullanmıştır.

— Ebussuûd Efendi, hem tefsirinde hem de ahkâm ayetlerini yorum metodunda sebep-i nüzûllere de büyük bir önem vermiştir. Ahkâmla ilgili

ayetleri açıklarken bazen olayların sebab-i nüzûllerine de dikkat çekmiş ve bu şekilde ayeti yorumlama yoluna gitmiştir. Zira bazı hükümlerin anlaşılması açısından sebab-i nüzûllerin zikredilmesi okuyucu açısından ayetlerin daha rahat anlaşılmasını sağlamıştır.

Ebussuûd Efendi, ahkâm ayetlerini yorumlarken rivayet metodunda olduğu gibi dirayet metodunu da etkin bir şekilde kullanmıştır. Ebussuûd Efendi, kelam, hadis, gramer gibi sahalarda dirayet metodunu kullanmış olsa da biz Ebussuûd Efendiin bu ilimleri yorumlama metodunu tezimizin konusu olmamasına binaen geçip fıkıhla ilgili dirayet metodunu incelemeye çalıştık. Buna göre;

— Ebussuûd Efendi, az da olsa tefsirinde fıkıh usulünü ilgilendiren konulara temas etmiştir.

— Ebussuûd Efendi, bazen hiçbir mezhebe değinmeden ayetleri yorumlama metoduna gitmiştir.

— Ebussuûd Efendi, bazen tek bir mezhep imamının görüşüne yer vererek ayetleri tefsir etmiştir.

— Ebussuûd Efendi, bazen Ebu Hanîfe ve İmam Şafiî'nin görüşüne yer vererek ayetleri yorumlamıştır.

— Ebussuûd Efendi, bazen Ebu Hanîfe, İmam Şafiî ve Malik'in görüşlerine yer vererek ayetleri yorumlama metoduna gitmiştir.

— Ebussuûd Efendi, bazen Haricîlerin ve Cumhurun görüşüne göre yer vererek ayetleri yorumlamıştır.

— Ebussuûd Efendi, bazen de takipçisi olmayan mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek ayetleri yorumlamıştır.

— Ebussuûd Efendi, bazen muhtasar bazen de mufassal/geniş bir şekilde ayetleri tefsir etme yoluna gitmiştir.

— Ebussuûd Efendi, tefsirindeki ahkâm ayetlerinin yorumunda Hanefî mezhebini gözetmiştir. Ebussuûd Efendi, lüzumunu hissettiği yerlerde bu

mezhebin müdafaasını yapmış veya ona yöneltlen tenkitleri cevaplandırmıştır.

Nitekim Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn adlı eserinde Ebussuûd Efendi'nin tefsirini tanıtırken "على مذهب النعماني" yani "Hanefî mezhebi üzere" diyerek açıklamalarımızı destekler bir kayıt düşmüştür.

Bütün ömrünü ilme adayan Ebussuûd Efendi, arkasında sayısı bugün bile tam olarak tespit edilemeyen ve geniş bir araştırmayı bekleyen binlerce fetva bırakmış, bunun yanında Osmanlı vergi, toprak ve vakıf hukukunu etkileyen risaleleri ve belki bundan daha da önemlisi bizim sadece fıkıh yönünden inceleyebildiğimiz "İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm" adlı tefsirini telif etmiştir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, "Ebussuûd Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- _____, "İrsâdî Vakıf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- AKIN, Ali, *Ebussuûd Tefsiri*, Birinci Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.
- ALUSÎ, Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Ruhü'l-Meâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'î'l-Mesânî*, Birinci Baskı, Darü'l-Fikr, Beyrut 1997.
- ATEŞ, Süleyman, "İrşâdü'l-'akli's-selîm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.
- AYDEMİR, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1968.
- BEYZAVÎ, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, B.T.Y. Ofset, İstanbul 1974.
- _____, *Büyük İslam İlmihali*, (Sadeleştiren Ali Fikri Yavuz), Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, *Hukuk-i İslamiyye ve ıstılahat-ı fıkhiyye kamusu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1971.
- ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dar'ul-Fikr, Beyrut 1994.
- DAĞCI, Şamil, "Kıyas", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *İslamî Ölçülerle Ticaret Rehberi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004.

- DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- EFENDÎ, Mehmed Zihni, *Ni'met-i İslam*, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- EFENDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmadi Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1999.
- el-KÂRÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi kitâbi'n-nukâye*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997.
- FAZLURRAHMAN, *İslam*, (çev. Mehmet Dağ; Mehmet Aydın), Selçuk Yayınları, Ankara 1981.
- HEYET, *Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali(TDVİ)*, Numune Matbaacılık, İstanbul 2000.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuûd ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, (çev. Murteza Bedir), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- İBN ABİDİN, Muhamed Emin, *Reddü'l-Muhtar*, Birinci Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1994.
- İBN RÜŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*, İkinci Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2004.
- KARAMAN, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- _____, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- KOCA, Ferhat, "İbadet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- MERGİNANÎ, Burhanuddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi Bekri'l-Ferganî, *Hidaye Şerh-i Bidayeti'l Mübtedi*, Darü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut.
- MEVSİLÎ, *el-İhtiyâr li-Ta'îli'l-Muhtâr*, 1. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1998.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri, *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000.
- ÖĞÜT, Salim, "Hedy Kurbanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

- ÖZEK, Ali ve diğlerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- RAZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *et-Tefsirü'l-kebir -Mefatihü'l-gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *Revaiü'l-beyân fî tefsiri ayati'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 1990.
- ŞAFAK, Ali, "Bağy", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1935.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, İstanbul 2003.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *e/Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Birinci Baskı, Darü'l-Fikr, Beyrut 1977.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1989.

ÖZGEÇMİŞ

02.07.1982 yılında Muğla'da doğdu. İlkokulu, Ordu'nun Fatsa ilçesinde bitirdikten sonra hafızlık eğitimini Ordu'da tamamladı. Ortaokulu İstanbul Kadıköy İmam Hatip Lisesinde bitirdi. Lise öğrenimini Fatsa İmam Hatip Lisesinde tamamladıktan sonra Üniversite öğrenimini 2001-05 yılları arasında Ankara İlahiyat Fakültesinde tamamladı. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Ebussuûd Efendi'nin Ahkâm Ayetlerini Yorum Metodu isimli Yüksek Lisans Tezini hazırlamıştır.